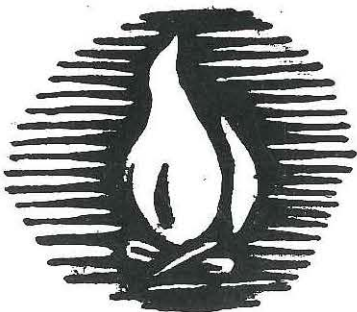

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

Docent <i>Mats Hellspång</i> , Stockholm: Mats Rehnberg 12/10 1915–25/5 1984	97	Richard Willerslev: Den glömte invandring. Anmäld av docent <i>Ulf Beijbom</i> , Växjö . . .	121
<i>UPPSATS</i>		Byordningar från mälardalen. Utg. av Wolter Ehn. Anmäld av fil. kand. <i>Jan Garnert</i> , Stockholm	123
Professor <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund: Etnologi – en akademisk namnkarusell	101	Ragna Ahlbäck: Bonden i svenska Finland. Anmäld av fil. kand. <i>Janken Myrdal</i> , Stockholm	124
Ethnologie – ein akademisches Namenkarusell	112	Etnologiska studier tillägnade Phebe Fjellström. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i>	126
<i>ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR</i>		<i>FÖRENINGSMEDDELANDET</i>	
Fil. kand. <i>Gunnar Nelker</i> , Stockholm: Småstadens föreningsliv	113	Styrelseberättelse 1983	127
Docent <i>Lena Johannesson</i> , Uppsala: Ett äreminne över en fotoateljé eller doktorsavhandlingen som familjeangelägenhet	117	Revisionsberättelse	128

RIG · ÅRGÅNG 67 · HÄFTE 4

1984

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Generaldirektör *Gunnar Petri*
Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Nils-Arvid Bringéus*
Docent *Mats Hellspong*, Rigs redaktör
Docent *Elisabet Hidemark*
Intendent *Hans Medelius*
Ansvarig utgivare: Docent *Elisabet Hidemark*

Redaktionens adress: Docent Mats Hellspong, Institutet för
folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Telefon 08/22 41 20

Års- och prenumerationsavgift 50:—
Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1984

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET
OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

1984 ÅRGÅNG 67

REDAKTION

*NILS-ARVID BRINGÉUS · MATS HELLSPONG
ELISABET HIDEMARK · HANS MEDELIUS*

STOCKHOLM 1984

Föreningen för svensk kulturhistoria

STYRELSE

Generaldirektör *Gunnar Petri* (ordf.), intendenten fil. kand. *Hans Medelius* (sekr. adr. Nordiska museet, 115 21 Stockholm), docent *Mats Hellspång* (Rigs redaktör, adr. Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm), fru *Eivor Andersson* (skattm.), professor *Nils-Arvid Bringéus*, professor *Sven B. Ek*, docent *Elisabet Hidemark* (v. ordf.), styresmannen för Nordiska museet, fil. lic. *Sune Zachrisson*, landsantikvarien fil. lic. *Ola Ehn*, landsantikvarien fil. dr *Sten Rentzhog*.

Revisorer

Kamrer *Gun Wreiman*, intendent *Göran Bergengren*

Revisorssuppleanter

F. byråsekreterare *Ann Marie Huss*, intendent *Berit Rönnestedt*

Norstedts Tryckeri

Stockholm 1984

INNEHÅLL

MINNESORD

Docent *Mats Hellspong*, Stockholm: Mats Rehnberg 12/10 1915–25/5 1984

97

UPPSATSER

Jur. dr *Ilmar Arens*, Stockholm: Ett tidigt belägg på Koskinomanti. Hur komministern i Svärta Lars Nyman dömdes fredlös 1699

1

Ein frühes Beispiel für Koskinomantie
Professor *Nils-Arvid Bringéus*, Lund: "Bonde-lyckan"

8

33

Das Bauernglück
Fil. kand. *Ulla Brück*, Stockholm: Identitet, lokal-samhälle och lokal identitet

51

65

Identity, local community and local identity
Professor *Sigfrid Svensson*, Lund: Etnologi – en akademisk namnkarusell
Etnologie – ein akademisches Namenkarusell

78

101

112

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Professor *Sven B. Ek*, Göteborg: Om solens gång
Fil. kand. *Kati Laine-Sveiby*, Stockholm: Fem argument mot ett nytt paradigm eller intet nytt under solen

54

Fil. kand. *Annick Sjögren*, Stockholm: Fransk etnologi av idag

79

Fil. kand. *Ingvar Svanberg*, Uppsala och fil. kand. *Sture Packalén*, Uppsala: Äventyraren Nicolaus Örnäs sändebrev till sina landsmän
Redaktör *Börje Östberg*, Eskilstuna: Måns Badstugekarl i Hesse

9

85

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Docent *Mats Hellspong*, Stockholm: Sevallprästens dagbok

12

Docent *Lena Johannesson*, Uppsala: Ett äreminne över en fotoateljé eller doktorsavhandlingen som familjeangelägenhet

117

Fil. kand. *Gunnar Nelker*, Stockholm: Småstadens föreningsliv

113

Docent *Göran Rosander*, Oslo: Etnologisk idrottsforskning

90

Professor *Nils Storå*, Åbo: Jakt och jägare i Norrland

56

Fil. kand. *Ingvar Svanberg*, Uppsala: Onda ögat i Tensta

87

Ragna Ahlbäck: Bonden i svenska Finland. Anmäld av fil. kand. *Janken Myrdal*, Stockholm
Karl-Olov Arnstberg (red): Korallrevet. Anmäld av *Nils-Arvid Bringéus*

124

94

Birger Arvidson: Den nordsvenska allmogejakten. Se ovan Nils Storå
Ulf Beijbom: Australienfararna. Anmäld av fil. dr *Allan T. Nilson*, Göteborg

56

62

Ole H. Christiansen: Storlandbrug under omformning – Uddrag af danske godsforvalterbreve 1784–1792. Anmäld av fil. kand. *Pablo Wiking-Faria*, Stockholm

17

Åke Daun: Egennyttan och det sociala medlemskapet. Anmäld av *Mats Hellspong*

26

Wolter Ehn (utg.): Byordningar från Mälarlän. Anmäld av fil. kand. *Jan Garnert*, Stockholm

123

Etnologiska studier tillägnade Phebe Fjellström. Anmäld av *Sigfrid Svensson*

126

Europäische Ethnologie. Anmäld av *Sigfrid Svensson*

22

Axel Gardell: Karvstocken. Anmäld av *Janken Myrdal*

64

Lise Hannestad: Mad og drikke i det antikke Rom. Anmäld av professor *Gösta Berg*, Stockholm

27

Mats Hellspong: Boxningssporten i Sverige. Se ovan Göran Rosander

90

Jakt och fångst i Småland. Kronobergsboken 1982. Anmäld av fil. kand. *Göran Sjögård*, Lund

19

Sören Jansson: Förening och gemenskap. Se ovan Gunnar Nelker

113

Torkel Jansson: Samhällsförändring och sammanslutningsformer. Anmäld av fil. dr *Sören Jansson*, Uppsala

15

Ingrid Millbourn: Barn och museer. Anmäld av fil. kand. *Lena Kättström*, Stockholm

96

Prosten Muncktells dagbok: Se ovan Mats Hellspong

12

Birgit Pettersson: Den farliga underklassen. Anmäld av fil. dr *Gunilla Kjellman*, Lund

60

Hilding Pleijel: Jordfästning i stillhet. Anmäld av *Nils-Arvid Bringéus*

21

Birgitte Rørbye: Folkloristiske horisonter. Anmäld av fil. kand. *Kjell Hansen*, Östersund

24

Lisbeth Sachs: Onda ögat eller bakterier. Se ovan Ingvar Svanberg

87

Jens Sigsgaard och Ib Varnild (red): Det legede vi med. Anmäld av docent *Bo Lönnqvist*, Helsingfors

58

Richard Willerslev: Den glemte invandring. Anmäld av docent *Ulf Beijbom*, Växjö

121

Ulla Öhman: Porträttfotografen. Se ovan Lena Johannesson

117

Eva Österberg: Kolonisation och kriser. Anmäld av *Janken Myrdal*

27

KORTA BOKNOTISER

Billerud 1883–1983. Anmäld av fil. lic. *Gösta von Schoultz*, Lund

31

Gunnar Ekström: Kyrksilvret i Västerås stift genom tiderna. Anmäld av fil. dr. *Erik Andréén*, Stockholm

29

Lars Hagberg: Eksjö 1700-tal. Anmäld av <i>Gösta Berg</i>	29	Stephan Tschudi-Madsen: Henrik Bull. Anmäld av docent <i>Elisabet Stavenow-Hidemark</i> , Stockholm	30
Idrott, historia och samhälle. Anmäld av <i>Allan T. Nilson</i>	32	<i>FÖRENINGSMEDDELANDE</i>	
Gösta Johannesson. De vita båtarna. Anmäld av <i>Gösta von Schoultz</i>	32	Styrelseberättelse 1983	127
Kumlabygden. Fortid – nutid – framtid. Anmäld av <i>Gösta Berg</i>	30	Revisionsberättelse	128

Mats Rehnberg

12/10 1915–25/5 1984

När Mats Rehnberg hastigt avled på sitt sommarställe i Stockholms skärgård den 25 maj 1984 kom det som en chock för alla, inte bara för dem som kände honom väl. Det blev en chock för att det var en så ovanligt levande människa som rycktes bort. Reaktionerna klargjorde dels att Mats Rehnberg varit Sveriges mest allmänt kände folklivsforskare och dels att så många människor haft personliga relationer till honom.

Mats Rehnberg föddes i Stockholm

1915 och här växte han upp och blev bosatt hela sitt liv. Rätt mycket av hans etnologiska profil förklaras av att han var stockholmare, uppvuxen på Norrmalm. För Mats Rehnberg var etnologi alltid och självklart en vetenskap om hela folkets kultur, utan särskild betoning av bondeklassen. Tvärtom var det säkert spännvidden och kastningarna mellan olika befolkningsgrupper som intressera-

Foto: Anders Roth, augusti 1975.

de honom. Han satte själv en ära i att vara socialt mycket rörlig, hemtam såväl i storfinsansens styrelserum som på fackföreningsammanskomster och i arbetarbaracker. Kanske bottnade denna påtagliga sociala nyfikenhet och vidsynthet i hans egen dubbla härkomst: föräldrarna kom från Västsverige, han var jurist med auditörs titel, hon var bonddotter, som mycket tidigt blev änka med flera barn.

Den första delen av Mats Rehnbergs gärning ägde rum på Nordiska museet. Dit kom han som mycket ung. Redan våren 1937 skickades den blott 21-årige Rehnberg att rekognosera terrängen på Sollerön inför Nordiska museets stora expedition till Gruddbo by på sommaren detta år. Fil. stud. Mats Rehnberg anförtroddes med andra ord en viktig uppgift i den sedermera berömda gruddbundersökningen och författade även en uppsats om bomärken i "Gruddbo på Sollerön", som utgavs 1938.

Vid det laget hade Mats Rehnberg börjat läsa folklivsforskning för Sigurd Erixon, studier som kom att resultera i en licentiatavhandling 1942.

Avhandlingen, "Säckpipan i Sverige", trycktes 1943. Mats tycks ha haft ett gott, om än inte okritiskt förhållande till Sigurd Erixon. Ändå har man en känsla av att verksamheten vid institutionen under denna tid, präglad av det stora atlasverkets genomförande, inte helt kan ha tillfredsställt Mats Rehnbergs intressen och verksamhetslust. Han behöll hela tiden sitt arbete på Nordiska museet, där han 1938 blev amanuens och 1944 1:e amanuens. Han var under kriget verksam både vid den dåvarande allmogeaavdelningen och den dåvarande etnologiska undersökningen (EU), nota bene när han inte var inkallad i militärtjänst. Sedan Gunnar

Granberg avgått som museilektor, tillträdde Rehnberg denna tjänst den 1 januari 1945, vilket innebar chefskapet för museets undervisningsavdelning, en tjänst för vilken han med sina utförsgåvor och kunskaper måste ha varit som klippt och skuren.

Att arbeta på Nordiska museet under 1940-talet var att arbeta under flera av landets skickligaste etnologer, i Rehnbergs fall under Sigfrid Svensson, Gösta Berg och John Granlund, förutom den akademiske läraren vid Lusthusporten Sigurd Erixon. Kanske skall ännu en av Rehnbergs läromästare nämnas, nämligen Andreas Lindblom, museets kraftfulle styresman under denna tid, för övrigt notoriskt respektlöse Mats Rehnberg alltid omnämnde med tämligen oinskränkt beundran.

Mats Rehnberg tog under sina år på Nordiska museet många viktiga publicistiska initiativ. Det mest bekanta är säkert serien "Svenskt liv och arbete" (en något ogenerad parafrasering på titeln på Eli Heckschers stora arbete "Svenskt arbete och liv" från 1941), publiceringar av arbetarminnen, som startade med "Statarminnen" 1947. Mats Rehnberg var från starten denna betydelsefulla series redaktör och har till dags dato redigerat de flesta av utgåvorna, om än inte alla. Han fortsatte för övrigt i redaktörsrollen långt efter det att han lämnat museet, den sista publikationen av hans hand i serien blev "Anlägggarminnen" 1983.

Även i utgivningen av denna tidskrift tog Mats Rehnberg aktiv del. Han tjänstgjorde som sekreterare i Föreningen för svensk kulturhistoria 1946–1958 och ingick i Rigs redaktion 1954–1958. Han bidrog med recensioner i Rig under fem

decennier, dock egentligen aldrig riktigt intensivt. Uppenbarligen var han mer road av att skriva för en bredare publik än Rigs mer begränsade akademiska. Mats Rehnberg skrev gärna flitigt i t. ex. Dagens Nyheter, fackföreningspressen och på senare år särskilt i tidningen Land.

I mitten av 1950-talet kom TV:s verksamhet i Sverige i gång på allvar. Ett av de första succéprogrammen var "10 000-kronorsfrågan! Kvitt eller dubbelt?", som startade i januari 1957. Mats Rehnberg åtog sig rollen som "allvetande domare" och blev med sin prydliga fluga och sin pojaktigt framförda lärdom omgående en riksbekant person. Så småningom tog han också definitivt klivet över till Sveriges Radio som programchef för kulturavdelningen från 1959.

Vid sidan av ordinarie arbeten och mängder av andra uppdrag fortsatte Mats Rehnberg hela tiden sin vetenskapliga verksamhet. Redan på 1940-talet hade han börjat intressera sig för att göra en större undersökning av en ny seds spridningsförlopp under 1900-talet. Han stannade för den ursprungligen katolska seden att tända levande ljus på avlidna anförvantes gravar, ett bruk som var så gott som okänt i Sverige under 1800-talet men som därefter nått en total spridning till landets kyrkogårdar.

Arbetet med denna innovationsstudie pågick länge och med många avbrott. 1965 var dock resultatet färdigt och Mats Rehnberg disputerade på "Ljusen på gravarna och andra ljusseder". Avhandlingen är både en diffusionistisk studie, kanske t. o. m. den sista i en renodlat diffusionistisk tradition, och en idéhistorisk studie. Som framgår av tillägget "... och andra ljusseder" ville Mats Rehnberg sätta in gravljusen i sitt idéhistoriska

sammanhang.

Mats Rehnberg blev oavlönad docent på sin avhandling och höll 1965–1969 föreläsningar och examination på Institutet för folklivsforskning. Nu slutförde han också ett par andra långt tidigare påbörjade undersökningar. 1967 kom "Vad skall vi göra med de blanka gevär?", en socialhistorisk skildring av militärlivet, ursprungligen grundad på Mats erfarenheter från Kungl. Kronobergs regemente under beredskapsåren. Samma år kom "Blå välling – sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor".

1969 efterträdde Mats Rehnberg John Granlund på den Hallwylska professuren i Nordisk och jämförande folklivsforskning. Därmed började han, efter tiden på museet och på TV, den tredje och sista delen av sin manngärning. Han tillträdde professuren i en tid av stora omvälvningar inom den akademiska världen. Man kan tryggt säga att de radikala vindar som blåste gynnade etnologin eller folklivsforskningen. Studiet av "folklig kultur" började dra folk i oanade skaror. Både det politiskt motiverade svärmeriet för "folket" och de mer nostalgiskt förankrade gröna-vågen-stämningarna förde mängder av studenter till Lusthusporten på Djurgården. Och inte försämrade Mats Rehnbergs okonventionella personlighet ämnets nya attraktion. Studentantalet växte lavinartat åren kring 1970.

Mats Rehnberg avböjde att överta sin företrädares tjänstebostad i Villa Lusthusporten utan föredrog att bo kvar på Lidingö. I stället kunde institutionen expandera i hela den rymliga jugendvillan. Den nya professorn lade ner ett mödosamt arbete på att iordningställa lokalerna för att möta studenttillströmningen.

Mats fick rik användning för sina många kontakter, sina okonventionella idéer och sin allmänna driftighet. På mycket kort tid byggde han upp en väl fungerande bokhandel för kurslitteratur och ett imponerande bibliotek. Han föreföll också trivas gott i rollen som ämnets manager och cirkusdirektör. Han syntes (och hördes) ständigt i lokalerna, ofta konverserande några hypnotiserade nybörjare från en fönstersmyg eller lutad mot en bokhylla. Hans kroniskt levande människointresse fick oavbrutet näring bland alla gästspelande studenter i olika åldrar och med skiftande bakgrund. Många, särskilt de som hade sociala problem eller svårigheter, fick hjälp i det fördolda. Under 1970-talet kunde man vara säker på att träffa Mats på Lusthusporten praktiskt taget när som helst, även sommartid. ”Semester är en rättighet, ingen skyldighet”, är ett av hans träffande bon mots, som jag ibland haft anledning att erinra mig.

Det som framför allt gjorde Mats Rehnberg till en redan i livstiden legendarisk person var hans talekonst, hans blixtrande miniatyrföreläsningar, hans färgrika språk, hans drastiska och träffsäkra människokarakteristik, hans oupphörligen sprudlande och underhållande lärdom. Den som sett honom på TV eller hört honom på radio har väl märkt en del av denna hans unika talang. Men bara en del, han iakttog en viss självzensur i massmedia. Den som läser hans tryckta skrifter ser mycket litet av detta. I dem uttryckte sig Mats påfallande objektivt och försiktigt, de har långt ifrån den sär-

egna lyskraft, som hans egen muntliga framställningskonst hade.

Diskrepansen mellan muntligt och skriftligt föredrag inverkade hämmande på Mats Rehnbergs vetenskapliga produktion, som var sparsam på 1970-talet. Han bistod alltid generöst vid samtal med idéer, perspektiv och oväntade kombinationer. Men hans litet rastlösa läggning passade mindre bra för undersökningars vardagliga genomförande, forskningens triviala hantverkssida. När etnologin kom att utvecklas i riktning mot regionalt inriktad antropologi lade han inga hinder i vägen, men han kan knappast ha varit entusiastisk. Han stod ganska främmande för internationell socialantropologi och samhällsvetenskap. Hans enorma beläsenhet var svenskt och historiskt inriktad.

Mats Rehnberg var en ovanligt generös och varmhjärtad människa, vilket gjorde honom omtyckt och beundrad i mycket vida kretsar. Han var bedövande lärd och hade åsikter i alla ämnen. Som akademisk lärare var han främst en fascinerande berättare och en stimulerande informatör. För teoretiska och metodiska frågor saknade han närmare intresse. Med sin personliga hållning lärde han sina studenter en slags respektlöshet, som är välgörande och inte alldeles vanlig vid universiteten. Mats Rehnberg var underbart hädisk på ett pojkkäckt och oförställt sätt. Det är möjligt att detta är den allra nyttigaste av de många lärdomar han givit sina elever.

Mats Hellspång

Etnologi – en akademisk namnkarusell

Av Sigfrid Svensson

I juli 1924 dog plötsligt av hjärtförslämning chefen för Skansens kulturhistoriska avdelning Nils Keyland, endast 57 år gammal. Det var en märklig man värd sin egen skildring. Han kom från norra Värmlands finnbygder, småbondeson med en mångsidig begåvning: poet, musiker, god tecknare, skicklig fotograf. Han var fil.kand. och hade tänkt försörja sig som språklärare, men togs om hand av Artur Hazelius och blev senare avdelningschef på Skansen.¹

Hans självklare efterträdare var kollegan vid Nordiska museet fil.kand. Sigurd Erixon. Denne hade gjort sig känd i vida kretsar som en framstående by- och byggnadsforskare men också som kommissarie för den stora kulturhistoriska avdelningen på Göteborgsutställningen 1923. Skansen och Nordiska museet var då liksom lång tid framåt en och samma institution. Problemet var att Erixon också var biträdande föreståndare för museets allmogeavdelning som medhjälpare till N. E. Hammarstedt.

Föredrag hållet vid K. Humanistiska samfundets i Lund sammanträde den 14 februari 1984. – Detta blev Sigfrid Svenssons sista artikel i RIG, inlämnad till redaktionen i mars 1984. Sigfrid Svensson avled den 14 augusti 1984.

¹ Om Keyland se G. Berg i Svenskt biografiskt lexikon.

Erixon åtog sig att bekläda båda posterna, alltså både på museet och på Skansen. Men han visste sitt värde och satte som villkor, att institutionen till hans hjälp skulle anställa två nya amanuenser. Det blev Gösta Berg och jag. Vi hade blivit vänner när uppsaliensaren Berg låg i Lund och liksom jag studerade folkminnesforskning för C. W. von Sydow.

Jag fick min tjänst förlagd till Skansen, Berg sin på museet. Vi var ju mycket unga, jag född 1901, Berg 1903. Den av de manliga tjänstemännen som var yngst efter oss var vår chef Sigurd Erixon, född 1888. Berg och jag försökte skaffa oss respekt genom att verka äldre än vi var. Studentmössan utbyttes omgående mot hatt. Och vid eftersitsar med Rig och vid andra sammanträden beställde vi whisky i stället för punsch. Själv lyckades jag i denna nya miljö definitivt återta mitt dopnamn Sigfrid istället för familjens och skolkamraternas slappa Sigge, som jag tyckte ingen vuxen karl kunde heta.

Jag fick alltså min arbetsplats på Skansen i Nils Keylands tidigare tjänsterum. Mina grannar i vaktstugan, dalkullorna i Skansens telefonväxel, kunde också berättas om Keyland. Han föreföll ha varit en tusenkonstnär, en underman för vilken ingenting var främmande. I museets ar-

kiv finns stora samlingar från hans fältarbeten i de värmländska finnbygderna.² På Skansen hade han att leda folkdanserna och barnens ringlekar. Själv kunde han spela dragspel, laga finska maträtter, reparera fisknät, vrida vidjor till en gårdesgård. Allt hade han varit med om, allt kunde han utföra. Och flitigt hade han utnyttjat sina talanger för att förevisa Skansen som ett levande museum.

Liknande skulle visserligen inte höra varken till Sigurd Erixons eller mina uppgifter. Det fanns en arbetsfördelning, men det var ändå inte utan starka mindervärdighetskänslor jag slog mig ned vid Keylands arbetsbord. Inledningsvis får den här skildringen dock tjäna till att ge en föreställning om att yrkesutbildningen för tjänst vid ett kulturhistoriskt museum kan vara komplicerad nog, något som kanske också varit en anledning till etnologlämnets bekymmer.

Detta hände alltså hösten 1924. Redan följande sommar fick jag följa med Sigurd Erixon på en undersökningsresa i Skåne för att – som det numera heter – dokumentera, dvs. beskriva och avbilda byggnadsskick och heminredning. Kamraterna skämtade om att jag behövdes som tolk. Nej, som högtalare, sa Erixon. Och klagade över att på varje kringbyggd skånsk gård fanns en så högljutt skällande hund att den omöjliggjorde varje samtal. Nu fick jag försöka göra mig hörd. Hundarna kände kanske igen målföret. I varje fall gjorde våra sagesmän det.

Det blev en lärorik vecka. Mina lokala kunskaper sattes i ett vidare perspektiv. Erixon, som jag i fortsättningen vanvör-

digt kallar X:et, förkunnade sin tro på ett sammanhang mellan den skånska gården och den mellantyska. Han var lössläppt och i predikartagen. Utom på en punkt. Vi hade taxi den första veckan, då X:et själv var med. Sen fick jag och den medföljande arkitekten cykla – måttligt skola kaplanerna hava det. Varje dag fick taxi-chauffören order att se till, att han på eftermiddagen kom till en plats, där man kunde inhandla Svenska Dagbladet. Varför fick jag inte veta förrän några dagar senare.

Gåtan löstes, när det i tidningen kom en pressuppgift, att den 3 juli 1925 hade Kungl. Maj:t beviljat en ansökan från intendent Sigurd Erixon att vid Uppsala universitet avlägga fil.lic.-examen i *Nordisk etnologi*.³ Det var första gången denna benämning officiellt omtalades. Den skulle under åren komma att växla åtskilliga gånger. Därav rubriken namnkarusell.

Men varför hade X:et i detta fall varit så hemlighetsfull gentemot en medhjälpare som han i övrigt behandlade helt kamratligt? Hade han betraktat mig som en säkerhetsrisk? Gick vår bil i farlig närhet av Lund? Och Lunds universitet hade som remissinstans tidigare avstyrkt den ansökan från Erixon som regeringen nu beviljat. Kanske trodde X:et, att jag hade hemliga förbindelser med mitt gamla universitet och att något kunde läcka ut om att hans ärende ännu inte var avgjort. Han kunde ibland lida av en viss misstänksamhet. Kanske på grund av att han, snart 40-åring, gick omkring som fil. kand. under det att kollegan Nils Lithberg sedan flera år redan var professor.

Men i sak? Varför hade man i Lund

² Nils Keyland: Folkliv i Värmlands finnmarker. Nord. museets handlingar 46. Stockholm 1954.

³ Nordisk etnologi som examensämne vid Uppsala universitet. Fataburen 1926 s. 222 ff.

sagt nej till Erixons ansökan? Med sin långa meritlista var han dock vid denna tid ingen vanlig fil.kand. Men det gällde heller inte något personligt misstroende-votum utan ett principiellt ställningstagande.

I Lund hade man sedan 1910 folkminnesforskning som akademiskt läroämne, nu kom man från Uppsala universitet och föreslog nordisk etnologi. Det förra ämnet la huvudvikten på folkdiktning och folktro och på vad sammanfattningsvis kan kallas andlig folkkultur. Under det att etnologiämnet, såsom en skisserad studieplan visade, främst gällde sociala förhållanden, byggnader, bostadsskick och arbetsliv. Och vid Lunds universitet ville man inte ha en uppdelning av studiet av folkliv i två skilda ämnen. Det var framför allt professor Martin P:son Nilsson som här förfäktade den synpunkten.

Och själv var jag av samma mening. Jag hade också växt upp på landet i en bondgård och där upplevt att så mycket hörde ihop: andligt och materiellt, sägner och verklighet. Att maran existerade kunde man i stallet se på en av hästarnas flätade manar. Flyttblocket som låg som ett stort hinder på åkern var lätt att uppfatta som kastat av någon illasinnad makt. Lyktegubbarna, de bedrägliga lantmätarna, sades springa som bloss ut efter sina felmäta åkerrenar. Själv såg jag dem dock aldrig utom utmed de sura, fosforalstrande diken från mejeriet.

*

I anslutning till sekelminnet av Gunnar Olof Hyltén-Cavallius födelse tog man i Lund 1918 initiativet till en insamling för en professur i folkminnesforskning med C. W. von Sydow som tilltänkt innehava-

re. Den sociala och materiella kulturen avsågs inte ingå i ämnet, något som gav anledning till ett skarpt angrepp i Svenska Dagbladet av Nils Lithberg vid Nordiska museet.⁴ Kan någon säga, skrev Lithberg, var gränsen mellan den materiella och andliga sidan går inom den gamla allmogekulturen. Att för oss kultur-människor, fortsatte han, dra gränser på dessa områden, blir en snusföruftig skolmästarsyssla. Och han gör en jämförelse: Hur skulle man betrakta en etnograf som reste ut till de färgade folken och upptecknade deras folkdiktning utan att ta den ringaste notis om deras dagliga liv, samhällsskick och näringsförhållanden.

Detta var dock att i onödan vidga klyftan. I själva verket stod von Sydows motstånd mot ett helhetsämne i strid med hans uppfattning om miljöns stora betydelse för den folkliga kulturens utformning. Han var ekolog innan ordet blivit ett modeord inom kulturhistorisk forskning. En sagas variationer inom skilda områden, beror på ”att den måste lämpa sig efter olika folklynnen, kulturformer och naturförhållanden” är ett av hans uttalanden som exemplifierar detta. Det i nutiden ökade kravet att ta hänsyn till ekologiska faktorer skulle av sig självt drivit fram en nära kontakt mellan etnologins olika beståndsdelar. Men det gällde naturligtvis inte blott att erkänna ett sammanhang utan också att i sin forskning tillämpa insikten om miljöns växlande betydelse. Och här brast det också för von Sydow. För att ta ett exempel ur en på sin tid uppmärksammas polemik: Om en mor använde ”gubben” eller ”kässan” i brunnen enbart för att skräm-

⁴ Nils Lithberg i Rtg 1918; C.W.v. Sydow i Rtg 1919; S. Svensson: Folklivsforskningen som universitetsämne i Sverige. Fortid og nutid 1947-48.

ma sina ungar, behöver det inte betyda att inte beduinen skulle ha trott på en mäktig ande i ökenoasens livsviktiga källa.

Men von Sydow ställde sig i varje fall inte negativ till dokumenteringen och utforskningen av den materiella bondekulturen. T. ex. skriver han till mig i ett brev den 15 nov. 1927: "Vad insamlingsarbetet här [alltså vid institutionen i Lund] beträffar så håller jag styvt på att den materiella kulturen skall omhändertagas i lika stor utsträckning som den andliga. Ett insamlingsarbete som ej beaktar den saken anser jag vara undermåligt rent ut sagt."

Samtidigt erkänner han, att han av taktiska skäl inte vill "förkunna detta på torgen": han vill inte ta bort något av den kamp som från Göteborg under Hilding Celanders ledning fördes för inrättandet av "en lärostol i den rena folkminnesforskningen". Han menar, att också en professur på det materiella området behövs så snart som möjligt och att detta, skriver han, sker naturligtvis också betydligt lättare om professur redan finns i folkminnesforskning. Men fortsätter han med sitt oförblommerade skrivsätt: "Jag förstår ej de idioter i olika läger som föredrager en gemensamhetsprofessur framför två skilda professurer." I vilken utsträckning jag själv var en bland dessa idioter, hade han väl inte klart för sig.

I sitt svar till Lithberg i Svenska Dagbladet hänvisar von Sydow till att utvecklingen går hän emot en vetenskaplig specialisering. Och att en uppdelning vore nödvändig redan av kvantitetsskäl. Den andliga och materiella kulturen ställde också, menade von Sydow, olika krav på forskarnas arbetsätt och krävde olika hjälpvetenskaper.

Redan några år tidigare hade dock den finländske forskaren K. Rob. W. Wikman opponerat mot den avgränsning som folkminnesforskningen i Lund innebar. Det går inte, menade han, att avskilja psykiska kulturprodukter och föra enbart materiella sådana till etnografen. Här möter f. ö. ytterligare en benämning som vid denna tid i svenskt språkbruk kunde ha samma betydelse som etnologi.

*

Men åter till Sigurd Erixons av Lunds universitet avstyrkta ansökan att i Uppsala få avlägga lic.-examen i nordisk etnologi. Filosofiska fakulteten i Lund hade sagt, att visserligen ansåg den att "studiet av allmogekulturen är av den vikt, och uppnått den utveckling, att den bör upptagas som studie- och examensämne vid universitetet", men att det redan fanns ett ämne folkminnesforskning nästan identiskt detsamma som nordisk etnologi och att dela upp ämnet, menade man, skulle vara olyckligt. Som examinator för Sigurd Erixon föreslogs C. W. von Sydow eventuellt med komplettering. Det kan inte vara någon tvekan om att det är Martin Nilsson som formulerat yttrandet. Dess första del bör ha glatt Sigurd Erixon och i övrigt blev ju yttrandet icke aktuellt.

Det var alltså 1925. På hösten samma år blev Erixon färdig med sin lic.-examen i *Nordisk etnologi*.

Vid Nordiska museet hade 1918 tillkommit den Hallwylska donationsprofessuren i *Nordisk och jämförande folklivsforskning* med Nils Lithberg som förste innehavare. Benämningen "folklivsforskning"

⁵ S. Erixon: Benämningen på Sven Lampas docentur och den svenska folklivsforskningen. Kulturspeglingar. Studier tillägnade Sam Owen Jansson. Stockholm 1966.

torde vara tidigast belagd från en finländsk publikation 1894.⁵ Åren 1909–15 verkade Sven Lampa som docent i *Svensk folklivsforskning* i Uppsala. Hans verksamhet avbröts genom sjukdom och återupptogs inte. När ämnet nu 1925 återkom i Uppsala genom att Erixons dispensansökan beviljades var det under rubriken *Nordisk etnologi*.

Och Nordiska museets professor fick inte examinationsrätt förrän han till sist efter energiskt motstånd accepterade den nya ämnesrubriken och upprättade en studieplan efter den. Han hade ju varit målsman för helhetsämnet enligt namnet på sin lärostol. Så uppkom situationen, att när en student i Stockholm tenterade i det enda ämne i landet och branschen som företrädde av en ordinarie lärostol fick han inskrivet i tentamensboken ett ämne, *Nordisk etnologi*, i vilket det officiellt varken fanns lärare eller undervisning. I en uppsats i Rig 1939 framhöll jag detta som märkligt, men att det hörde till universitetslivets små kuriosor. Det var en museimans onödiga syrlighet. Ty situationen kunde egentligen inte vara annorlunda. Hade man *ett* slags ämne i Lund och av *annat* slag i Uppsala, så kunde man ju omöjligt ha ett tredje i Stockholm som täckte de båda andra. Någon ordning får det ju vara!

Benämningen etnologi hade gammal internationell hävd när det gällde utomeuropeisk kultur men redan Hylltén-Cavallius banbrytande verk *Wärend och wirdarne* 1863 hade som underrubrik *Ett försök i Svensk ethnologi*.⁶ Samtidigt fanns också ordet etnografi. Jag citerar ur *Svensk uppslagsbok* efter Gerhard Lindblom 1948: "Ordet [alltså etnografi]

innefattar vanligen icke blott den beskrivande utan även den jämförande folkvetenskapen, vars egentliga benämning är etnologi. De båda uttrycken användes emellertid ofta utan åtskillnad, och i England och USA sammanfaller de delvis med termen antropologi." I samma källa står kultur- och socialantropologi som synonymmer. Men i uppslagsböckerna kan man dock märka svängningarna. I *Svensk uppslagsbok* 1953 står under Socialantropologi se Kulturanthropologi. Men i den Lilla uppslagsboken 1967 är det tvärtom, där hänvisas från kulturanthropologi till socialantropologi som nu fått särskild artikel. Det engelska inflytandet har varit starkare än det amerikanska. Men även här anges orden vara synonyma. — I svenskt språkbruk åsyftar antropologi fysiska företeelser. När nu rubriken "Historisk antropologi" möter ibland är det endast fråga om en språklig förkortning: i kultur- resp. socialantropologi har förleden slopats.

Lärostolarna i allmän och jämförande etnografi i Göteborg och Stockholm hade som första innehavare Erland Norden-skiöld från 1923 respektive Gerhard Lindblom från 1928. Ämnets rubricering har där sedan länge varit ändrad till socialantropologi. Lärostolarna var anknutna till de båda stora etnografiska museerna i resp. städer. Föremålsforskningen har tydligen i samband med om-döpningsen blivit mer sekundär. Men säkerligen kommer föremålen, som ger nycklar till de olika naturfolkens äldre historia, att i framtiden omfattas med stort intresse av u-länderna själva, när en stabilisering gett dem möjlighet att även tänka på sitt nationella förflutna. Då kommer de utomordentligt rika skatter av etnografica som finns även i svenska

⁵ N.-A. Bringéus: Gunnar Olof Hylltén-Cavallius som etnolog. Nord. museets handlingar 63. Stockholm 1966.

museer att bli betraktade som oersättliga klenoder med stort forsknings- och kunskapsvärde. Då är kanske behovet av utlandshjälp också borta och en återgång till ämnets ursprungliga benämning och inriktning aktuell på nytt?

Den forna etnografins forskningsområde vidgades med omdöpningen också till de västerländska moderna industrisamhällena. Som exemplifiering kan jag nämna, att Ulf Hannerz, professor i socialantropologi i Stockholm, skrivit sin doktorsavhandling om negergetton i Washington men han har också forskat om projekt i Nigeria och på Caymanöarna i Karibiska havet.

Den tidigare lärostolen i allmän och jämförande etnografi i Uppsala som innehades av Sture Lagercrantz ändrades 1976 till "professur i etnologi, särskilt utomeuropeisk". Den skall enligt kanslersämbetets bestämmelse omfatta "de utomeuropeiska icke industrialiserade kulturerna i nuvarande och gången tid".⁷ Härigenom har speciellt för lärostolen i Uppsala en gränsdragning gjorts gentemot socialantropologin i avsikt att i någon mån bibehålla kontinuiteten med den äldre etnografiska forskningen.

*

Till någon samfällad lösning av undervisningen i folklivsforskning hade man ännu inte nått. Avgörande för den fortsatta utvecklingen blev det yttrande som universitetskansler Östen Undén avgav 1939. Han ansåg, att nordisk etnologi och folkminnesforskning skulle sammanslås till ett ämne och att professorer i detta inrättades vid universiteten i Lund och Uppsala (i Stockholm fanns ju redan en).

Men det blev världskrig. Och något förslag i ärendet kom inte från departementet. Men via statsutskottet tog riksdagen själv ett initiativ. Så tillkom 1940 en personlig professur för von Sydow i *Nordisk och jämförande folkkulturforskning*. Därmed hade en ny benämning fogats till namnkarusellen. Hur just denna formulering tillkommit vet jag inte. Den åsyttrar tydligen att vara neutral i förhållande till de tidigare benämningarna, men följde i varje fall kanslerns proklamerade sammanslagning. Någon förändring av undervisning eller examination medförde den inte, von Sydow skulle ju inom kort bli emeritus.

Ecklesiastikministern, det var sedan 1939 Gösta Bagge, uppsköt avgörandet i frågan till nästa riksdag och motiverade sitt uppskov med behov av ytterligare utredning. Själv skrev jag en osignerad ledare i ärendet i *Stockholms-Tidningen*.⁸ Den hade observerats av Martin Nilsson, som inte tyckte om att tidningen kallat det sammanslagna ämnet för ett "epa-ämne". Det var en slarvig blunder av mig. Jag hade åsyftat sammanslagningen till ett enhetsämne men saknat känsla för att i benämningen "epa" låg något nedsettande. I övrigt gillade Martin Nilsson artikeln. Den gick också helt i den uppfattning, som jag på förhand visste var gemensam för oss. Däremot visste jag inte att Bagge skulle komma att utse honom och Sigurd Erixon till sakkunniga.

Dessa båda avlämnade på hösten 1943 en utförlig framställning med förslag att folkminnesforskning och nordisk etnologi skulle sammanslås till ett ämne benämnt *Nordisk och jämförande folklivsforskning*, alltså samma namn som i lärostolen i Stock-

⁷ Rig 1975, s. 93.

⁸ *Stockholms-Tidningen* 7.10.1940.

holm. Vidare att en professur i detta ämne i första hand inrättades vid Lunds universitet.⁹

Förslaget åstadkom ett formligt raseriutbrott i Uppsala.¹⁰ Det var med all tydlighet Jöran Sahlgren som där svarade för formuleringarna och han skrädde inte orden. Om det sammanslagna ämnet säges bl. a.: ”ett dylikt är en oformlighet, ett konglomerat av skilda fack, som aldrig bör eller kan erkännas som en vetenskaplig disciplin eller ett universitetsämne”. Och Uppsala fortsatte kritiken av universitetskanslerns förslag med att säga, att kanslern fäste större avseende vid att i Lund åstadkoms ett encyklopediskt undervisningsämne av propedeutisk natur än vid Uppsala universitets önskan att få ett universitetsämne med vetenskapliga aspirationer. Samtidigt föreslog man en professur i Uppsala i Nordisk folkminnesforskning. Det var ytterligare en ny benämning; i Lund hette ämnet enbart folkminnesforskning.

Från Uppsala gav man samtidigt direktiv också för Lundauniversitetet. Man föreslår att en professur i nordisk etnologi här borde anknytas till Kulturhistoriska museet och vidare, att nuvarande Folklivsarkivets samlingar borde inordnas i därvarande Landsmålsarkiv. I ett svarsyttrande säger von Sydow, att det föga genomtänkta Uppsalaförslaget ”var helt orimligt och visar total obekantskap med härvarande förhållanden”.

Jöran Sahlgrens grovheter hjälpte inte. Riksdagen 1944 följde de sakkunnigas, kanslerns och regeringens förslag och beslöt, att vid Lunds universitet skulle in-

rättas en professur i nordisk och jämförande folklivsforskning, *särskilt etnologisk*. I Uppsala skulle senare en motsvarande lärostol få tillägget *särskilt folkloristisk*. Examensämnet skulle vara detsamma vid båda universiteten, tilläggen gällde bara innehavarens kompetens i syfte att få en viss variation. Dessa tillägg var helt och hållet en överraskning. De hade inte nämnts i något tidigare förslag, yrkande eller yttrande utan måste ha tillkommit genom statsrådets eget åtgörande. Och det stämde.

Långt senare fick jag veta hur det förhöll sig. Jöran Sahlgren berättade för mig: ”Jo, ser du, jag gick upp till Bagge, satte knytnäven under hans näsa och sa, att nu skriver du som jag säger.” Bokstavligen så hade det naturligtvis inte gått till. Men kanske symboliskt. Säkert utsattes Bagge för ett starkt tryck och var väl glad att äntligen få ärendet ur världen. Riksdagsbeslutet verkställdes. Jag kom till Lund 1946. Och 1948 tillträdde Dag Strömbäck lärostolen i Uppsala samtidigt som han stod kvar som chef för Landsmålsarkivet. Efter hans avgång skildes lärostol och arkiv.

Så stod namnkarusellen stilla nästan i ett par årtionden. Alla tre lärostolarna i ämnet hade jämnåriga innehavare: Strömbäck, Granlund och jag själv.

*

Men nu närmade sig ungdomsrevolten. På det här området började den i Stockholm. Hit kom impulserna närmast från Fredrik Barths nyinrättade professur i Bergen. I fokus, som det numera heter, stod här samtid och samhälle. Åtskilliga Stockholmsstudenter förlade sina studier dit. Hemkomna började de arbeta för att folklivsforskningen i Sverige skulle för-

⁹ S. Erixon: Folklivsforskningen som universitetsämne. Folk-Liv 1944.

¹⁰ Folkminnesforskningen i fara som universitetsämne. Folkminnen och Folktankar 1943.

ändras i liknande riktning i samband med förestående pensioneringar. Bondekulturen och bondesamhället hade fått alltför stor plats, menade man.

Däri hade man delvis rätt. Men ungdomarna kände nog mindre till att det var det allmänna intresset i seklets början för allmogekulturen som gett ämnet akademisk status. Och som lett till 1920 års folkminneskommitté och bidragit till att dess förslag om betydande ekonomiska anslag kommit att förverkligas. Och oppositionen förbisåg, att den förindustriella bondekulturen genom sin utomordentliga konservatism erbjöd ett unikt forskningsmaterial. Därtill bör ihågkommas, att ännu på 1870-talet utgjorde bondebefolkning och med den samhöriga grupper omkring 3/4 av Sveriges folkmängd.

Ett starkt argument för att få etnologin till universitetsämne hade varit behovet för den museala utbildningen. Men även detta värde ifrågasattes nu. Man menade, att de kulturhistoriska museerna i fortsättningen starkare skulle komma att spegla framväxten av stads- och industrisamhällena. Även som meritering för museitjänst borde alltså etnologistudierna kompletteras. Särskilt kritisk var man mot tillägget "särskilt folkloristisk" för tjänsten i Uppsala. Det vidgade ytterligare, menade man, klyftan i förhållandet till samhällsforskningen.

Ett eko av vad som diskuterats och intrigerats i Stockholm och Uppsala nådde också Lund sedan Humanistiska fakulteten fått nytillskott norrifrån. I samband med min egen pensionering 1967 skulle fakulteten enligt statuterna i god tid ta ställning till ämnets karaktär i fortsättningen. Själv menade jag att inga ändringar borde föreslås, vilket också bi-

fölls efter viss diskussion. Det var inget utslag av allmän konservatism utan föranlett av rent praktiska skäl. Förslag om förändringar skulle medfört krav på utredning och därav uppskov med tillsättandet. Så visade det sig ju också bli i Uppsala, där tjänsten blev tillsatt med ordinarie innehavare först flera år försenat. I Lund skedde skiftet 1967, när Nils-Arvid Bringéus utnämndes. Först 1973 tillträdde Anna Birgitta Rooth sin professur i Uppsala med den nya rubriken Etnologi, särskilt europeisk.

Tillkomsten av de nya benämningarna har ett internationellt sammanhang. I Tyskland hade man haft Volkskunde resp. Völkerkunde, gällande den europeiska (särskilt den tyska) kulturen, resp. den utomeuropeiska. Här yrkades efter nazismens fall, att ämnet Volkskunde skulle byta namn, därför att "Volk" i Volkskunde var så infekterat och lett till sådana vanvettigheter, att det enda medlet mot framtida upprepningar vore att ordet kom bort. I stället föreslogs kulturantropologi, den i USA vanliga benämningen. I England har ämnet hetat socialantropologi.

Här hos oss har "folk" i folklivsforskning aldrig orsakat några sådana bekymmer. Ordet innebar inte någon speciell nationell inriktning. Och ämnets jämförande karaktär har betraktats som självfallen. Så för den skull behövdes inget namnbyte. Men däremot är "folklivsforskning" tungrott att översätta och det saknar ett motsvarande adjektiv. Det blev mycket enklare med etnologi och etnologisk. Och i regleringsbrevet för rikets universitet 1972/73 blev ämnesbeteckningen *Etnologi, särskilt europeisk*. Så också för den i Göteborg 1980 inrättade professuren. Vid Umeå universitet, där ämnet

infördes 1981, är beteckningen *Etnologi*, särskilt *nordeuropeisk*.

Vid den nordiska folklivs- och folkminnesforskarkongressen i Jvaskylä 1969 antogs som § 1 i slutresolutionen: "Som ämnesbeteckning för de fack som är representerade på denna kongress anbefalles den internationella termen etnologi."¹¹ Men stormöten är ofta tvivelaktiga till sin tillkomst och besluten opålitliga i sin efterrättelse. I Jvaskylä var alla de nordiska länderna representerade. Endast i Sverige har dock beslutet kommit att få full efterföljd, men verkningar kan dock också utläsas i den internationella tidskriftsfloran i ämnet. Vid kongressen deklarerade också Nils-Arvid Bringéus, som varit den främste tillskyndaren av ändringen: "I målet att skaffa vårt ämne en enhetlig internationellt gångbar beteckning ligger ej någon avsikt att ge folklivsforskningen en ny inriktning."

Sammanfattningsvis kan man i anslutning härtill fråga sig: Hur har det varit tidigare? Har ombytena av ämnets namn konsekvent motsvarats av växlingar i innehåll? Lyckligtvis inte. Ty i så fall skulle ämnet vid det här laget helt kommit att sakna identitet.

Den största förändringen kan synas vara den 1946 företagna sammanslagningen av — för att se det grovt — den andliga och materiella sidan av ämnet. Såsom omtalats i början motiverade Lunds universitet sitt avstyrkande av Sigurd Erixons ansökan 1925 med att detta nya ämne, nordisk etnologi, var nästan identiskt med folkminnesforskningen i Lund. Utvecklingen kom till sist att visa att Martin Nilsson och Lundafakulteten bedömt saken rätt.

Men von Sydow var som sagt motståndare till sammanslagningen. Orättvis är dock åsikten, att han bara skulle ha intresserat sig för sagor, tomtar och troll. Det brev från honom som jag förut citerat visar motsatsen. Men grannskapet till Danmark var inte enbart positivt. Det skämtades med danskarnas "nissar". Som en genomgående symbol på sina skrifter hade man i Köpenhamn en skrivande tomtgubbe, som till råga på allt skrev med gåspenna. Det var inget bra varumärke för en vetenskap, som också gjorde anspråk på att vara till nytta för aktuell samhällsforskning. Härifrån föll nog också stänk av mindre respekt på folkminnesforskningen i Lund. Men här var det inte fråga om "nisse-studier".

I statuterna från 1920 för insamlingsarbetet vid arkivet framhölls uttryckligen, att detta skulle omfatta allmogekulturen i dess helhet. När universitetskanslern yrkade på en sammanslagning kunde han hänvisa till att i Lund fanns redan ett institut som motsvarade folklivsforskningens hela ämnesområde. När en ny ordning infördes 1946, så var det egentligen endast en formell legitimering av praxis. Det hade aldrig funnits någon sträng uppdelning inom ämnet.

För att verifiera von Sydows öppenhet i det fallet kan jag hänvisa till min egen erfarenhet från studietiden i Lund. Som 2-betygsuppsats fick jag godkänd 1923 en undersökning om "Spis och ugn i de gamla blekingska allmogehusen". Och min 3-betygsuppsats året efter behandlade "Kransagillet och den långa dansen. Tvenne midsommarbruk från sydöstra Skåne".¹² Dessa båda uppsatser föll ju inom var sin av de båda grenar som äm-

¹¹ Nord Nytt 1969 h. 3/4 s. 52, 55.

¹² Blekingebygder 1923, Skånskt bondeliv 1924.

net 1925 uppdelades i: nordisk etnologi och folkminnesforskning. Någon klyvning därför att det sistnämnda ämnet skulle vara för trångt hade alltså inte behövts. Det var vad Martin Nilsson och fakulteten också menat, när de i sitt remissvar avstyrkte Sigurd Erixons ansökan. Men bakom uppdelningen låg tyvärr personliga och lokala motsättningar. De kom att fördröja den slutliga lösningen av den akademiska undervisningen i ämnet i 20 år.

Givetvis kunde folklivsforskarna inte känna sig hemmastadda inom hela det samtagna studiet av den folkliga kulturen, men specialiseringen följde däremot inte en snäv uppdelning i "andlig" och "materiell" kultur. För vilken av dessa etiketter skall man sätta på t. ex. J. Ejdestams avhandling "Årseldarnas samband med boskapsskötsel och åkerbruk" (1943) eller Albert Eskeröds "Årets äring" (1947)? Enligt den äldre terminologin är de närmast att rubricera som folkminnesundersökningar men båda var doktorsavhandlingar för Sigurd Erixon i nordisk etnologi.

Dessa båda ämnen sammanslogs alltså 1946 till ett enhetsämne Nordisk och jämförande folklivsforskning, samma namn som donationsprofessuren vid Nordiska museet. Nils Lithberg hade dött redan 1934 och fick alltså inte uppleva att ämnet blev den helhet, som han så envist hade kämpat för. Uppsala universitet hade i sina remissuttalanden menat, att ett sådant sammanslaget ämne inte borde tillhöra ett universitet utan vore att sänka undervisningen där till folkskolans eller folkhögskolans plan. Den fortsatta utvecklingen visar den karikatyrmässiga överdriften från detta håll. I stället fick vi här i Lund akademiska avhandlingar

som förde till docent- och professorskompetens. Så blev det alltså med Jöran Sahlgrens svartmålningar.

Jag har här velat göra gällande, att den namnkarusell som jag exemplifierat ej resulterade i motsvarande svängningar av ämnets *inhåll*, även om det finns forskare som tyckt sig se sådana. I Ymer 1982 skriver Ulf Hannerz, att det nya inom etnologiforskningen är att man inriktar sig på människor snarare än på föremål. Med andra ord: En tidigare forskning skulle ha förbisettt människorna. Men redan för 45 år sedan skrev Sigurd Erixon något liknande. Han menade sig då ha lagt upp linjer för en ny etnologi, en etnologi som mer än tidigare skulle koncentrera sig på studiet av själva människan. Men eftersom Sigurd Erixon då sedan länge varit den ledande forskaren inom etnologin i Norden tedde sig inlägget närmast som ett utbrott av självanklagelse. Det var onödigt.

I en uppsats i Rig 1939 "Vad är nordisk etnologi" tillät jag mig att på en gång med uppkäftighet och beundran opponera mot mästaren. Jag skrev att detta, att etnologin är studiet av människan, är en sanning som långt ifrån var tänkt första gången nu utan lika gammal som den etnologiska forskningen själv. Antingen det gällt gårdsformer, fordon, kläder eller annat har en forskare i allmänhet inte haft så trångt perspektiv, att han menat, att typologin, utbredningskartorna eller vilka instrument han nu använt sig av varit det slutliga målet. Det har väl istället ofta gällt att visa fram ett historiskt händelseförlopp, där människorna karakteriserats genom detta förlopp i samband med historiska, geografiska, sociala och ekonomiska faktorer.

Ett gemensamt drag i nutiden för olika humanistiska vetenskaper har länge varit, att vad som främst vinner forskarnas intresse är vad som sker i samtiden. Så också inom etnologin. Men jag vill inte bli betraktad som alltför reaktionär, om jag till sist upprepar på nytt den engelske etnologen Evans-Pritchards ord, att förändringarnas process ej kan förstås utom i historiens ljus, den som ignorerar historia kan ej uppfatta samtiden. Det glädde mig när jag härförleden såg citatet återgivet även av en yngre forskare.

Forskningsmetodikerna inom etnologin har växlat och frågan blir då om förändringarna varit så stora, att etnologin uppfattats som varande på väg in i en helt ny skepnad. Något sådant kände vi på 20-talet, när von Sydows opposition brakade lös. Efteråt har vi nog funnit, att vi överskattade dess betydelse: det fanns sanningar som låg mitt emellan.

Den etnologiska forskningen har under årtiondenas gång ställt för sig många olika uppgifter. Tidigt gällde det att söka efter företeelsers ursprung. Vi har också velat avgränsa kulturbygder och vi har jagat spridningsvägar. Eller senast att finna metoder för kulturanalys. Etc.

Vid det nordiska folklivs- och folk-

minnesmötet i Liperi i Karelen 1981 var just forskningsmönstren diskussionsämnet. I ett inlägg framhöll Nils-Arvid Bringéus, att enligt hans mening utgjorde funktionalismen en avgörande gräns i den etnologiska forskningen, om man med funktionalism menar en systematisk strävan att se hur delarna hör ihop i ett fungerande totalsystem.¹³

Förvisso är detta en positiv vattendelare av vida större betydelse än den negativa avhistoriseringen, som redan skymtar som en övergångsföreteelse.

Ett internationellt vittnesbörd till sist: Vid en forskarsammankomst i Väst-Berlin 1982 omtalade en av deltagarna från USA, att dagens europeiska kultur blivit ett betydelsefullt objekt för den amerikanska socialantropologin.¹⁴ Det var sedan det gått upp för de utländska forskarna att här i Europa fanns en unik tillgång att fördjupa lokala studier genom rikedomerna av arkivaliska uppgifter. Alltså genom ett historiskt källmaterial.

Jag slutar här. Det sist sagda må vara ett bestyrkande av att den akademiska karusellen mer gällt namn än innehåll. Att man alltså där ytterst hellre kan tala om kontinuitet än karusell.

¹³ Studia Fennica 21, 1983 s. 47f.

¹⁴ A.J. Theodoratus i H. Nixdorff & Th. Hauschild (utg): Europäische Ethnologie. Berlin 1982.

Zusammenfassung

Ethnologie — ein akademisches Namenkarussell

Seit 1910 gab es an der Universität Lund das vornehmlich auf Volksdichtung und Volksglauben ausgerichtete Lehrfach *"Folkminnesforskning"*. Durch eine Schenkung des gräflichen Paares W. von Hallwyl konnte 1918 am Nordischen Museum und der Universität Stockholm eine Professur in *"Nordisk och jämförande folklivsforskning"* geschaffen werden, welche die volkstümliche Kultur in ihrer Gesamtheit umfasste. 1925 erhielt Kustos Sigurd Erixon auf ein Gesuch hin die Genehmigung, an der Universität Uppsala ein fil. lic. Examen in *"Nordisk etnologi"* abzulegen, das sich vornehmlich auf soziale Verhältnisse, Wohnweise und Arbeitsleben beziehen sollte. Ein ordentlicher Lehrstuhl bestand jedoch lediglich in Stockholm.

In Lund wurde dann aber im Jahre 1918 die Initiative zu einer Geldsammlung ergriffen, welche die Schaffung einer Professur in *"Folkminnesforskning"* ermöglichen sollte. Als deren Inhaber war Carl Wilhelm von Sydow vorgesehen. Bei dieser Begrenzung des Faches wären jedoch die materielle und die soziale Kultur zum grossen Teil ausgeschlossen worden, was starke Kritik hervorrief. Der eingesammelte Geldbetrag reichte auch nicht zur Errichtung einer Professur aus.

Als dann später Sigurd Erixon sein oben erwähntes Gesuch einreichte, empfahl die Universität Lund in einem Gutachten dessen Ablehnung. Es handelte sich dabei nicht um ein persönliches Misstrauensvotum, sondern um eine prinzipielle Stellungnahme: die Universität wollte nicht, dass die volkskundliche Forschung auf zwei verschiedene Fächer aufgeteilt wurde.

Im Jahre 1940 erhielt die Universität Lund eine staatliche persönliche Professur für von Sydow in *"Nordisk och jämförande folkkulturforskning"*. Das war nun eine weitere neue Bezeichnung. Der Kriegsausbruch hatte eine gemeinschaftliche Lösung für die in Frage stehende Universitätsausbildung verzögert. Als Sachverständige dafür

wurden die Professoren Martin P. Nilsson in Lund und Sigurd Erixon in Stockholm berufen, (der letztere war der Nachfolger des 1934 verstorbenen Professors Nils Lithberg). In einem ausführlichen Gutachten schlugen diese beiden 1943 vor, die Fächer *"Folkminnesforskning"* und *"Nordisk etnologi"* zu einem Fach mit der Bezeichnung *"Nordisk och jämförande folklivsforskning"* zusammenzulegen. Eine Professur in diesem Fach sollte in erster Linie in Lund errichtet werden. Trotz starken Protestes seitens der Universität Uppsala wurde das auch vom Reichstag beschlossen, ferner auch, dass die Professur in Lund den Zusatz *"särskilt etnologisk"* erhalten sollte. In Uppsala sollte später ein entsprechender Lehrstuhl mit dem Zusatz *"särskilt folkloristisk"* geschaffen werden. So geschah es dann auch. Die beiden neuen Lehrstühle erhielten 1946 bzw. 1948 ordentliche Inhaber. In den Jahren 1980 und 81 kamen noch Professuren in Göteborg und Umeå dazu.

1972 wurde die Fachbezeichnung für sämtliche Universitäten in *"Etnologi, särskilt europeisk"* abgeändert, in Umeå lautet sie *"Etnologi, särskilt nordeuropeisk"*. Die wichtigste Begründung für den Namenwechsel war, dass *"folklivsforskning"* schwierig zu übersetzen ist und dass sich dazu im Schwedischen kein Adjektiv bilden lässt. Durch die Änderung erhielt das Fach eine international gangbare Bezeichnung, doch bedeutete sie keine neue Ausrichtung.

Auch früher hatten die Abänderungen der Fachbezeichnung keinen entscheidenden Wandel des Lehrinhalts bedeutet. Die grösste Veränderung erfolgte durch die 1946 durchgeführte Zusammenlegung, aber eine strenge und konsequente Aufteilung des Faches in einen *"geistigen"* und einen *"materiellen"* Teil fand niemals statt. In Bezug auf den *Inhalt* kann man also eher von Kontinuität als von Karussell sprechen.

(Übersetzung: Christiane Boehncke Sjöberg)

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Småstadens föreningsliv

Av Gunnar Nelker

Sören Jansson: Förening och gemenskap. En etnologisk studie av föreningslivet i en svensk småstad: Enköping 1880–1970. English summary. Diss. Akademilitteratur. Stockholm 1981. 157 s., ill.

Det har bedrivits en omfattande och betydelsefull forskning om svenska folkrörelser framför allt inom disciplinerna för historia och statskunskap. För den som söker en mycket kortfattad och etnologiskt orienterad introduktion rekommenderas Mats Hellspongs uppsats "Perspektiv på folkrörelserna" i *Rig* 1979: 2. I denna uppsats anmäler han Sven Lundkvists arbete "Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920" (Stockholm 1977). Sistnämnda arbete är en summering av uppsalahistorikernas brett upplagda projekt "Klasssamhällets funktioner: Folkrörelserna", för vilket Göran Andrae och Sven Lundkvist var ledare.

Mats Hellspong påpekar att uppsalahistorikerna ställde centrala, etnologiska frågor av typen "Skapade folkrörelserna en ny kulturmiljö?" och "Vad betyder folkrörelseengagemanget för den enskilde medlemmen?". Men deras val av material och metoder tillät dock inte att dessa frågor besvarades, säger han. Deras analytiska arbete har inriktats på folkrörelserna som strukturer för ideologisk verksamhet och som aktörer i samhällsförändringarna. Han hänvisar till det försök att vidareutveckla uppsalaforskarnas erfarenheter och kunskaper, som görs vid Institutet för folklivsforskning i Stockholm i ett projekt som benämns "Stad och omland: Folkrörelsernas kulturmiljö".

Den etnologiska forskningen riktar enligt Mats Hellspong sökarljuset mot folkrörelsernas sekundära funktioner. Etnologerna står för ett gräsrotsperspektiv, för en analys av den konkreta och triviala vardagen sedd mot de vanliga medlemmarnas horisont, säger han vidare.

En första doktorsavhandling med etnologiskt perspektiv på folkrörelserna och med förankring i

det nya folkrörelseprojektet i Stockholm framlades 1981 av Sören Jansson, "Förening och gemenskap. En etnologisk studie av föreningslivet i en svensk småstad 1880–1970".

Sören Janssons avhandling är en efterlängtat första svala. Den visar vilket rikt forskningsfält som etnologerna har tillgång till. Här finns inte bara ett fint arkivmaterial och mängder av tryckta och otryckta källor utan ännu så länge också informanter som täcker åtminstone en del av den viktiga perioden för de stora förändringar som urbaniseringen, motorismen och televisionen innebar för föreningslivet.

Det etnologiska perspektivet tar sig uttryck redan i titeln. Den talar inte om folkrörelser eller "rörelser" över huvud taget utan om föreningar. Sören Jansson tar i princip med alla föreningar utan krav på att de ska tillhöra de sk folkrörelserna. Koncentrationen till ett lokalsamhälle, som i detta fall är Enköping, är dock i och för sig inget nytt grepp präglad av den etnologiska inriktningen, eftersom flera av de historiska studierna avser enstaka orter.

Sören Jansson ser inte föreningen som i första hand en påverkare av medlemmar utan som en produkt av medlemmarnas önsningar. Det är hans återkommande programförklaring. "Hur utnyttjar medlemmarna sin förening i det dagliga livet för uppnående av närliggande mål och hur påverkar det föreningarnas utveckling?" är starkt schematiserat den konkreta fråga han ställer till sitt material. Genom att han studerar alla slag av föreningar i lokalsamhället och griper över en lång tidsperiod, 1880–1970, som karakteriseras av enorma förändringar av lokalsamhället, är hans ambition alltså en i verklig mening bred undersökning.

Vid sidan av det analytiska perspektivet har han velat ge en dokumentation av föreningslivet så som det framstår i en medelstor svensk stad i första hand under 1900-talet. Han indelar den undersökta perioden 1880–1970 i två delar, före och

efter 1920. För tiden före 1920 bygger undersökningen huvudsakligen på arkivmaterial och tryckta källor. För tiden därefter har författaren utöver ett rikhaltigt sådant material haft möjlighet att skaffa informationer genom intervjuer. Totalt har 172 intervjuer genomförts. Antalet föreningar som redovisas med verksamhet under någon del av den undersökta perioden uppgår till 150. Undersökningen har tekniskt utförts som detaljerade studier av existerande föreningar och deras verksamhet åren 1920, 1930, 1940, 1950, 1960 och 1970 samt som mer översiktliga studier av mellanperioderna. Dokumentationen av resultaten av denna del av undersökningen fyller sidmässigt halva avhandlingen. Denna dokumentation har ett fristående värde för alla dem som oberoende av forskningsinriktning söker närmare kunskap om hur det svenska föreningslivet i stadsmiljö utvecklats och förändrats.

Mera parentetiskt kan man notera att författaren övervunnit etnologernas annars så vanliga motvilja mot att dokumentera i tabeller och grafisk form. Tabellerna är bra och informativa. Däremot gör det inte ett professionellt intryck att använda totalt 15 trycksidor för att grafiskt återge så enkla talserier som det här är fråga om. Diagrammen skulle även informationsmässigt ha vunnit på att sammanträngas till några få bilder. I stället för dessa i flera avseenden nästan tomma grafiska sidor hade nog läsarna föredragit att få mera information just i tabell- eller diagramform, om inköpsortens allmänna utveckling ifråga om antalet hushåll, motorfordon, TV-apparater, arbetsplatser, bostäder i småhus resp. lägenheter, kyrkor, samlingslokaler, skolor, butikscentra osv., gärna med karta för att belägga den sannolikt helt förändrade yttre miljö som föreningarna verkat i. Utan att det behövt tynga framställningen särskilt mycket hade det gett läsaren det behövliga stödet för ett Stad—omlandsperspektiv som bakgrund till föreningslivets utveckling. Alla forskare talar mer eller mindre allmänt om betydelsen av dessa förändringar. Av etnologerna väntar man sig nog en mera specifik dokumentation.

När detta är sagt måste det framhållas, att det kan vara otacksamt att vara den förste etnologen på det här området. Förväntningarna och förhoppningarna att få svar på frågor och sammanhang belysta är många och stora. Och alla riktas de till den första avhandlingen.

I sin analys utgår Sören Jansson från två teoretiska aspekter. Den ena sammanfattas i det av

Börje Hanssen föreslagna begreppet "kommunalism" och som enligt honom är uttryck för både en historiefilosofi och en forskningsorientering. Man söker förklaringar till de långsiktiga skeendena inom de ifrågavarande breda folkskikten och efterfrågar först i andra hand influenser från utanförstående grupper eller från minoriteter av elitgruppskaraktär. Detta sätt att se leder till det mikro-makro-perspektiv, som Sören Jansson eftersträvar. Problemet gäller att kombinera det omgivande samhället och dess resurser i olika avseenden med önsknings och planer som individer eller grupper söker förverkliga.

I den andra teoretiska aspekten, som gäller föreningen som en produkt av värden och önskemål hos medlemmarna, har Sören Jansson knutit an till Gerald Golds studie av föreningarna i en kanadensisk småstad. Denna studie visade hur en ny, ekonomiskt expansiv grupp av företagare kunde "använda" föreningarna som redskap för att befästa sina positioner och hur detta gav föreningarna en ändrad gestaltning.

Vid studiet av föreningarnas funktioner skiljer man ibland mellan de manifesta och de latent funktionerna. De manifesta är verksamheterna för föreningarnas övergripande mål. De latent är många men mera svårverifierade. Det gäller t. ex. värdet av kontakt och gemenskapsupplevelse i och för sig. Det kan också gälla att utveckla färdigheter som är nyttiga för det civila livet i form av förmåga att tala och uppträda, att formulera, att fungera i grupp, att leda m. m. För etnologen är det naturligt att rikta sökarljuset i första hand mot de latent funktionerna. Det är också dessa som intresserar Sören Jansson mest. Låt vara att det som i en del föreningar kan vara manifesta funktioner i andra kan vara latent och tvärtom. Varje förening måste alltså studeras för sig.

Ett önskemål Sören Jansson spårar hos medlemmarna är ekonomiska fördelar. Företagaren söker kontakter för att få kunder till sitt företag och konsumenterna söker företagarkontakter för att få extrarabatter. En del föreningar har ekonomiska fördelar som manifesta funktioner men också i mer ideella föreningar kan de ekonomiska fördelarna ges en organiserad form. 1800-talets folkrörelser byggde i själva verket upp ett helt system av anknutna understödsföreningar och kassor, som blev föregångare till vår tids socialförsäkringssystem. Ofta fungerade de ideella föreningarna i ett tidigt skede som ett slags hjälpkassor parallellt med sin övriga verksamhet.

De ekonomiska motiven för anslutning har en särskild relevans i fråga om fackföreningarna. Sören Jansson visar, att de särskilda förhållandena inom näringslivet i Enköping ledde till en sen debut för fackföreningsrörelsen. I den länge kvardröjande agrara karaktären på miljön hade de få, något större företagen en undantagsställning. Författaren framhåller som ett exempel ett verkstadsföretag med ett större antal anställda. Det hade utvecklats ur ett enmansföretag, och ägaren fortsatte länge att själv delta i arbetet. Arbetsplatsen låg utanför stadskärnan och runt arbetsplatsen bodde både ägaren och de anställda. I övervägandena om vad som kunde vinnas med ett bevarande av nära och vänskapliga förbindelser eller med organiserade krav var det naturligt att det dröjde länge innan den senare metoden framstod som den lämpligaste.

Upplevelsen av behovet av föreningarna för att få kontakt eller gemenskap fokuserar författaren på de inflyttades önskan att bryta sin isolering i den nya miljön. Han visar också på föreningarnas roll när det gällde att förmedla kontakter, som leder till äktenskap. Funktionen som bas för sällskapsliv har över tiden en varierande roll i föreningarna och ges olika tyngd i olika föreningar. Sällskapsliv, kontakter och gemenskap framstår klart som ett mål för medlemmarnas önskemål och förväntningar.

Det omfattande umgängeslivet ledde i Sören Jansson på frågan om föreningarnas roll i det sociala samspelet och om den identifikationsprocess, som ligger invävd i detta samspel. Medlemskapet blir, säger han, en kulturell rekvisita, som användes för att kommunicera sociokulturell tillhörighet. Föreningarna i den svenska småstaden kännetecknas därför av en social uppspaltnings. Exempel ges i syföreningar, Husmodersföreningen, Kooperativa kvinnogillet, Socialdemokratiska kvinnoklubben, Rotary och Lions. Mindre självklara identifikationsprocesser pekar Sören Jansson på när det gäller strävanden att använda föreningen för att markera gränser i den egna miljön, ofta inom den lägre delen av den sociala rangskalan. Medlemskap i nykterhetsförening kunde vara ett instrument för att markera avstånd till företeelser i den egna omgivningen och identifiera sig mera med en annan miljö. Strikta regler för hårsättning bland en frikyrkoförsamlings kvinnliga medlemmar kan ges en funktionell förklaring, som sammanhänger med behovet att dra gränser inom en sociokulturell grupp med små ekonomiska resurser och lågt anseende. Arbetare och småbru-

kare var starkt representerade i den aktuella församlingen.

Sören Jansson kan väl knappast sägas gå särskilt djupt i detta eljest från teoretisk synpunkt mest intressanta avsnittet i sin avhandling. Exemplet är på sitt sätt typiska men oftast så självklara att varje på området intresserad gör samma iakttagelser utan vetenskaplig teknik. Många av iakttagelserna åberopas också ständigt i föreningarnas egen debatt och planering. Man känner därför saknad efter en teoretisk tråd att ordna upp iakttagelserna på. Att människor från sina egna utgångspunkter förutsättes agera rationellt i sina försök att uppfylla olika önskemål räcker knappast som teori, eftersom det lätt bara leder till en beskrivning av det alltför påtagliga.

Ännu mer känns bristen på teoretisk linje, när författaren avslutningsvis ska sammanfatta hur de förändrade önskemålen och förväntningarna hos människorna påverkat föreningarna och deras utveckling.

I en överskådlig tabell visar han att föreningarnas totala medlemsantal har nästan tiodubblats från drygt 3000 år 1920 till knappt 30000 år 1970. En tredjedel av ökningen gäller den sista tioårsperioden. Fackföreningarna svarar för sin andel av tiodubblingen och medverkar genom kollektivanslutningen till den socialdemokratiska arbetarkommunen till en tjugodubbling av de politiska föreningarna. Även intresséföreningsgruppen (Konsum, HSB, Eldbegängelseföreningen, pensionärsföreningarna etc.) har tjugodubblat sitt medlemsantal. Idrottsföreningarna har tiodubblats i medlemsantal men har alltså inte ökat sin andel av det totala medlemsantalet. Stora relativa ökningar har sällskapsföreningarna och de kulturella föreningarna, i absoluta tal från 70 till 1260 medlemmar.

Förlorarna är frikyrkoföreningarna, som inte fått någon medlemsökning alls, och nykterhetsföreningarna, för vilka Sören Jansson registrerar en nedgång från 350 till i det nya sammanhanget ganska obetydliga 135 eller från 10 % av alla registrerade medlemskap år 1920 till 0,5 % år 1970.

Författaren kan alltså i sin analys konstatera en fullständig omstrukturering av föreningslivet. De föreningar som expanderat mest, särskilt de nya kategorierna, kännetecknas av stor andel passiva medlemmar. Föreningarnas roll för nöjesliv och underhållning har minskat och övertagits av kommersiella krafter.

Tillbakagången för nykterhetsföreningarna äg-

nar Sören Jansson huvuddelen av analysen i detta sista avsnitt. Han sammanfattar i följande uttalande:

”Men för att förstå sambandet mellan ”kultur” och ”samhälle” krävs ett noggrant studium av kulturformens funktion i den sociala miljön, som utgör individens aktivitetsfält. Att nykterhetsrörelsen trätt tillbaka till förmån för andra föreningar betyder inte bara att helykterhetstanken i dag omfattar färre människor än förr. Det betyder också att nykterhetsföreningarna inte längre svarar mot angelägna önskemål och förväntningar hos människorna.”

Är då denna bild fullständig och kan den grundas på resultaten från enköpingsstudien? Här finns det anledning till diskussion, som Sören Jansson inbjuder till genom sitt oreserverade sätt att dra slutsatser med stor räckvidd. Frågan är om han inte också här hade haft nytta av en litet mer teoretisk uppläggning av analysen, som tvingat honom att vara mera försiktig.

Sven Lundkvist har i sitt ovannämnda arbete givit en översikt av de viktigaste teoretiska modeller, som använts eller borde kunna användas för studier av folkrörelser inom samhällsvetenskapernas ram. Mats Hellspong refererar i sin förutnämnda anmälan av Lundkvists arbete till en av dessa modeller som möjligen tillämplig vid etnologiskt inriktade studier av svenska folkrörelser och speciellt av nykterhetsrörelsen. Det gäller Peter M. Blaus modell ”Succession of goals”, dvs. att en organisation kan sätta upp nya mål för att tillgodose medlemmarnas önskemål och rättfärdiga sin existens, när de gamla målen inte längre upplevs som angelägna.

Den svenska nykterhetsrörelsen, som genom åren bestått av många riksorganisationer med flera tusentals lokalföreningar, erbjuder intressanta exempel eller varianter på den process som Blau definierat. Mats Hellspong pekar särskilt på den utveckling som ägde rum när man inom nykterhetsrörelsen i slutet av 1920-talet tillskapade ett specialförbund med anknytning till den snabbt framväxande motorismen, Motorförarnas Helykterhetsförbund (MHF). Läget var ju då att samhället självt, andra föreningar och nya kommersiella krafter börjat att allvarligt konkurrera med nykterhetsföreningarna ifråga om tillgodoseendet av ”angelägna önskemål och förväntningar” hos människorna. Det fanns många att vända sig till när det gällde träning i föreningsteknik, studiecirklar, bibliotek, underhållning, utflykter och samva-

ro för att räkna upp några av de gamla viktiga funktionerna. MHF innebar i det läget tillförandet av en helt ny funktion.

Sören Jansson har dock inte tagit med MHF-avdelningen i Enköping i sin studie. Den finns inte ens med i organisationsförteckningen i bilagan. Avdelningen faller inte heller inom de föreningskategorier som av olika, redovisade skäl lämnades utanför undersökningen. Den borde emellertid ha varit med.

Resultatet av utelämnandet har nämligen blivit att författaren inte kunnat beakta en 1928 bildad nykterhetsförening, som i sin tur knoppade av ytterligare föreningar till närliggande orter och som under den aktuella tiden uppnådde och uppehållit ett medlemsantal på c:a 400 och därigenom kompenserat för hela den av författaren redovisade nedgången för de ”gamla” nykterhetsföreningarna, och likställer medlemsutvecklingen i nykterhetsföreningarna med frikyrkoföreningarnas motsvarande utveckling.

Under hela perioden efter 1928 har MHF-avdelningen haft en aktiv verksamhet, som direkt engagerat ett förhållandevis stort antal av medlemmarna. Den hämtade till en början medlemmar inom de gamla nykterhetsföreningarnas och frikyrkoföreningarnas kadrer men fick efter hand en större andel direkt utifrån. Föreningens sociokulturella roll för medlemmarna var utvecklad redan från början. De första medlemmarna var egna företagare, åkare, chaufförer och lägre tjänstemän med egen bil eller tillgång till bil i arbetet. Praktiskt taget alla var redan aktiva i en nykterhetsförening eller en frikyrkoförsamling i orten. Det förefaller därför vara en helt naturlig slutsats att de med bildandet av en motororganisation inom nykterhetsrörelsekreten i Enköping ville inom bl. a. den egna miljön markera sin tillhörighet till den nya kategori som sysslade med den positivt värdeladdade motorismen.

En viktig iakttagelse är också att MHF-avdelningen hämtade sina medlemmar från ett ganska stort område runt Enköping. Även detta var en nyhet i föreningslivet och framstår som en anpassning till nya tekniska förutsättningar i makrostrukturen. Vi har här ett av leden i den process som kunde vara en intressant referenspunkt till just det större Stad-omland-projekt, som avhandlingen har en anknytning till.

I stället för en teoretiskt intressant utveckling på Blaus tema ”Succession of goals” och kanske en Stad-omland-studie anknuten till nykterhetsför-

eningsciffrorna har vi nu fått en ganska traditionell beskrivning av bakgrunden till att de gamla nykterhetsföreningarna, till slut koncentrerade till IOGT, NTO och Blå Bandet, såväl var för sig som tillsammans minskat i aktivitet och medlemsantal. Statistiken har blivit fel och författaren har lockats att dra slutsatser, som han sannolikt skulle ha formulerat på ett helt annat sätt om han velat ta med MHF-avdelningen. Utelämnandet framstår desto mer fövånande som antalet intervjupersoner i nykterhets- och frikyrkosektorn redovisas till 41

av de totalt 172. Det betyder att denna föreningskategori representerades av tre gånger så många intervjupersoner per förening som genomsnittet av de övriga föreningarna. Sören Jansson har alltså fördjupat sig i denna sektor, inte bara i analysen utan också i materialsamlingen.

Den diskussion som här tagits upp beträffande det sista avsnittet i avhandlingen får inte undanskymma att anmälaren i Sören Janssons avhandling ser ett betydelsefullt etnologiskt pionjärbete av stort värde för framtida forskning.

Ett äreminne över en fotoateljé eller doktorsavhandlingen som familjeangelägenhet

Av Lena Johannesson

Ulla Öman: Porträttfotografen. En etnologisk studie av en fotograf, hans ateljé och bilder. English summary. Diss. Studia Ethnologica Upsaliensia 9. Uppsala 1983. 148 s., ill.

Låt det med en gång vara sagt, att detta är en av de uppsalaavhandlingar som föranledde den stora debatten sommaren 1983 om avhandlingskvalitet och handledaransvar. (Se t.ex. T. Frängsmyr, SvD 5.6.83.) En debatt som i massmedia främst kom att kretsa kring Per Gahrtons dissertation samt ett uppseendeväckande plagiat i teknologi. Inom universiteten var det dock den mindre utstuderade produkten, den till synes anspråkslösare avhandlingen, som ofta tillkommit i en familjär eller prekärr situation och som släppts fram på allmänt altruistiska grunder, som väckte de största farhågorna och drev fram kraven på strängare betygsnämnds-förfarande.

*

Tematiken och källmaterialet i förevarande fall har varit föremål för författarinnans intresse ända sedan de första åren på 1970-talet och har avsatt sig i en B- och C-uppsats. Det är de egna föräldrarnas verksamhet som ateljéfotograf och retuschörskas/kolorist samt det negativarkiv om 29.000 plåtar som de bevarat, som i samtliga fall utgör studieobjekt och huvudmaterial. Av betydelse i sammanhanget är föräldrarnas utbildningsgång utanför skolsystem och inom ramen för en familjetradition. Arne Johansson (i avhandlingen kallad AJ, men *inte* medtagen i förkortningsförteckningen) inhämtar sin grundläggande skolning hos farbrodern Bror Johansson och hans hustru Gudrun, vilka driver ateljé först i Köpenhamn och sedan i Tranås. Fastern utbildade flickor med konstnärlig talang i retuschering och koloreringsteknik. Blivande makan Maria Jönsson var utbildad i detta hantverk.

Var avsikten inledningsvis att dokumentera ett litet familjeföretag och att ge en etnologisk beskrivning av ett modernt men utdöende hantverks ruti-

ner — såväl praktiskt som skriftligt förmedlade — så har denna entydiga och välmotiverade målsättning med tiden luckrats upp av föreställningar om att ett kommunikationsteoretiskt och informationstekniskt perspektiv skulle tillföra diskussionen större aktualitet. Ett konstvetenskapligt synsätt har även prövats, som underlag för systematisering av arkivmaterialet efter porträttkategorier. Den behjärtansvärda ambitionen att studera dessa materialgrupper ikonografiskt som tolkningsbara kulturindikatorer, har stannat vid att vara en kvantitativ uppräknings av kategorierna i fråga kring vilka det sedan förts lösa resonemang om deras ökning eller minskning i förhållande till förändringar i sed och bruk i samhället i övrigt. Varken när det gäller Ateljé J:son, som föräldrarnas studio kallades, dess verksamhet eller arkivbestånd har något som helst kontrollmaterial införts som korrelerat.

Redan av detta torde framgå, att denna lilla monografiska studie är en dotters äreminne över sina föräldrar — "Fotografiateljén" hade bl. a. därför varit en mer korrekt titel på boken — och den vetenskapliga relevansen borde ha setts ligga i nedtecknandet av en familjetradition och i kartläggningen av ett hantverk statt i häftig förändring. Arkivmaterialets användbarhet som historiskt dokument är en mycket krävande uppgift att utvärdera ikonografiskt, teoretiskt lockande men metodologiskt svårhanterligt. I nedbantat skick hade studien varit välmotiverad i en lokalhistorisk publikation; som akademiskt examensspecimen faller den under Thomas Manns definition av amatörens verk: "Ack, så djupt känt, men ack, så ineffektivt!"

Med förlust av både trivsamma och pedagogiska accenter kommer jag här inte att återge min opposition, utan i urval beröra några av studiens huvudproblem samt signifikativa tendenser i framställningen.

Avhandlingen indelas efter Inledning i kapitlen Fotografihistoria, En porträttfotograf och hans livsverk, Ateljé J:s sons negativarkiv — en djupundersökning, Porträttbilden som samhällsspegel — sammanfattning, Utredningar och modeller.

Det fotohistoriska avsnittet är till sin struktur en rest från ett tidigare stadium i avhandlingsskrivandet, då förf. hade för avsikt att inventera fotografyrkets villkor i Sverige relaterade till den internationella utvecklingen. Framställningen rör sig nu odifferentierat mellan två perspektiv; dels ett allmänt fotohistoriskt, dels ett specifikt hantverks-

tekniskt, i hög grad knutet till familjetraditionen och till svenska förhållanden. Informantförteckning saknas, intervjuer är odaterade och det går inte att klargöra vad som hämtats ur manualer och vad som stammar från praxis och konkret yrkesutövning.

Den fototekniska utvecklingen sedan 1839 skildras högst allmänt och splittrat med godtyckligt anlagda aspekter, felapplicerade källor samt bristfällig litteratur i förhållande till anspråken.

Det är omöjligt att här ge en bild av den bristande akribin i boken, felen är *legio* såväl på det bibliografiska som på det källkritiska planet. Men kanske kommer vi inte till sak i den känsliga kvalitetsdebatten, om inte granskningen dokumenteras och förhindrar prejudikat. Av bokens endast 75 noter kunde blott 33 lämnas okommenterade. Av källförteckningens 66 notiser föreligger grava accideringstekniska fel eller korrekturläsningssfel i fråga om 42 stycken. Några exempel får räcka:

Noter placeras godtyckligt och motsvarar inte alltid den litteratur som tas upp i källförteckningen. Not 19–20 hade lämpligen sammanförts eller omkastats, varvid det hade fått bli synligt att framställningen är starkt beroende av Gisèle Freunds text i *Fotografi och samhälle* 1977 s. 25–26 och att Cavalli-Björkmans arbete hör till sekundärkällorna. (Freunds namn felstavas genomgående, liksom andra i fotolitteraturen ofta förekommande namn som t. ex. Eastman.) Framställningen är översållad av svepande uttrycks sätt, vilka till synes på måfå beläggs med noter. Ex. s. 16: "Så småningom kom olika tillverkare av film och papper att ge ut recept för att bästa möjliga resultat skulle kunna nås med deras varor." Not 7: "Muntlig uppgift av Rune Hassner och Arne Johansson". Detta välkända förhållande belades bäst genom hänvisning till någon eller flera liknande publikationer eller till skrift vari t. ex. Hassner påtalar saken. Föreligger ett särskilt informantvärde i faderns uppgift eller denne syftar på någon av de handskrivna manualer som cirkulerade fotografier emellan hade det varit tacknämligt om detta noterats. För ett så allmänt förhållande som följande: "Vid detta sekels början hade den tekniska utvecklingen nått så långt att det blev möjligt att utföra förstoringar" anges i not 9: "anonym föredragshållare". I korresponderande litt. hänvisning: "Anonym föredragshållare, Porträttalbumets renässans, *SFT* 1925". Årgångsuppgift, nummer eller datum saknas på tidskrifter genomgående, möjligen tillägges, men detta inkonsekvent, en

månadshänvisning. I fall som "Jonsson, Sune, Bilderna på byråklaffen, DN 1973" framstår vådan uppenbar. I fråga om anförda not 9 är saken desto mer bekymmersam som föredragshållaren inte alls framträder anonymt, utan under signatur; till yttermera visso "F-d-n", ett faktum som för dåtida läsare av *Svensk Fotografisk Tidskrift* liksom för dagens interpreterande forskare visar att det är den framstående stockholmsfotografen Ferdinand Flodin, som fört pennan. S. 37 skriver förf.: "Från fotografiens tidigaste skede, daguerrotypien, är ingen kvinnlig utövare känd." Hade författarinnan över huvud satt sig in i den elementära fotohistoriska litteraturen med relevans för skedet, som J. M. Eders, Erich Stengers eller Robert Tafts arbeten, så hade hon aktat sig för uttalandet. Enbart hos Stenger *Die Photographie in Kultur und Technik* 1938, s. 185–186, anges 11 kvinnliga daguerrotypister.

Ovanstående må räcka som varning, även om exemplen enbart hänför sig till bokens första kapitel och felen inte blir färre senare i framställningen. Olyckligtvis innehåller dock just detta splittrade kapitel några av de etnologiskt viktigaste bidrag avhandlingen har att komma med, nämligen i form av en genomgång av grundrutinerna kring det fotografiska ateljéhantverket. Retuschering, kolorering, ateljékonstruktion, belysningsteknik, val av optik etc. beaktas här. Men också här störs skildringen av bristande metodisk stringens; historiska data blandas med direkta informantuppgifter från föräldrarnas företag och från deras tid i lära hos de äldre släktingarna. Det uppstår en överlappning mot följande kapitel, vilket drabbar överskådligheten samt felbelyser arbetsfördelningen mellan man och hustru i det kommande ateljéarbetet. Kvinnornas insatser är väsentliga för dessa små firmors existens. Kvinnorna står för kundkontaktarna och det ofta otacksamma retuscheringsmomentet. Retuscheringstekniken, som är just ett av de hantverkshistoriskt intresseväckande inslagen i skildringen, beskrivs på s. 17–18 insprängd i den historiska exposén. Informantuppgifter som står sig väl av eget värde stötts här oförklarligt med andrahandslitteratur. Där läsaren hade väntat en referens till receptlitteratur eller till fototidskrifternas facktekniska debatt i frågan, föreligger en hänvisning till ett allmänt hållet resonemang om försköning och manipulation i Bringéus (genomgående felstavat Bringéus) *Bildlore*.

Dessa avsnitt i kapitel 1 förenar sig med de

biografiska och yrkestekniska informationerna i kapitel 2 till avhandlingens bärande parti. AJ:s utbildningsgång hos farbrodern, vid smärre ateljéer, hos hovfotografen Flodin i Stockholm och slutligen hos Gunnar Sundberg, också hovfotograf, i Uppsala, täcker väl vägen från lärling och assistent till ateljéföreståndare, förste fotograf och egen företagare, en redovisning så god som någon av moderna tidens lätt förbisedda "skräsystem" med internutbildning och informell men personligt kännbar etableringskontroll. Ateljéetableringen i AJ:s fall intresserar inte bara ur etnologisk aspekt utan även ur konstvetenskaplig, då den inredningstekniska sidan av ateljékonstruktionen avgör vad fotografen estetiskt kan ta ut av sin miljö och sin apparatur. Dagsljusateljéns förvandling genom elljusets intåg och senare genom elektronblixstens debut belyses. Tillsammans med de unika första-handsinformationerna om Ferdinand Flodins ateljé och verksamhet, utgör dessa avsnitt en god första kartläggning av ett föga känt konsthantverks förutsättningar. Förhållandet bostad–arbetsplats–representativ mottagning–arbetslokaler för laborativa rutiner, med tiden ofta i förening med butiks rörelse redovisas väl, liksom aktuell kamera-park, optikval samt huvudsakliga användningsområden för de skilda instrumenten.

Etableringsläget 1944 kommenteras utförligt, geografisk och social belägenhet i staden och konkurrensläge beskrivs i allmänna ordalag. Etableringsfrekvensen var relativt hög i Uppsala dessa år och förhållandet åskådliggörs med en översikt över antalet redan inarbetade företag vid etableringstillfället samt antalet nytillkommande och avvecklade 1944–1978. (Genomgående saknas vid tabeller och diagram uppgift om källa, i löptexten anges i ovannämnda fall att telefonkatalogen tjänat som underlag.) Öman skildrar sympatifyllt föräldrarnas kamp för att få in en fot i Uppsalakåren av fotografer. Det framskymtar att AJ mötte motstånd vid starten som egen företagare. Här viker emellertid skildringen sedan av från all kontrollerbarhet och författarinnan ägnar resten av avhandlingen åt att presentera Ateljé J:s verksamhet utifrån det bevarade negativmaterialet, vari hon via den säsongvisa fördelningen av olika uppdrag söker ett underlag för diverse funderingar kring samhällsutvecklingen. Fluktuationer och moden, som dels rör sig på ett makroplan, där det hade behövts avancerad sociologisk metodik att förklara dem, och som dels återfinns på det mikroplan där det enda riktiga hade varit att korrelera

den beskrivna ateljéns verksamhet till andra uppsalaföretags.

Öman skriver: "Någon närmare undersökning av Uppsalafotografernas etablerings- och arbetsförhållanden har jag inte ansett mig ha någon anledning att göra i detta sammanhang, eftersom många av de registrerade fotograferna haft så olika specialiseringar att de inte konkurrerat med Ateljé J:son" (s. 64). Var då AJ:s position så unik och hans produktion så särpräglad, att han inte kan jämföras med kollegorna? Nej. Hörde han till ett konstnärligt avantgarde, som genom detta placerat sig i en särklass? Nej. Är hans arkiv så unikt, att enbart dess existens motiverat den monografiska exklusiviteten? Nej. Lätt åtkomliga förvaras i offentliga arkiv i Uppsala åtminstone fyra ateljéers kompletta negativarkiv: Inga Larssons om 40 000 neg. samt en komplett uppsättning journaler (Upplandsmuseet), Ellen Claessons 26 000 + journaler samt A. Hagbergs 105 000 + journaler (UUB); Upplandsmuseet disponerar även bröderna Östlings material, som dock är inkomplett i fråga om journaler.

Metodologiskt hade det tätt sig som en rimlig och hanterlig uppgift, att några av dessa arkiv hade studerats, och att journaler och andra bokföringshandlingar hade begagnats för att ge en klarare beskrivning av de förhållanden AJ arbetade under. Beställningsböckerna redovisar kundernas namn och adresser och utgör ett rikt källmaterial för bedömning av stratifieringsproblematiken. J:sons utkantsläge i centrala staden betingade säsongsfluktuationer, som inte hade samma genomslagskraft t. ex. hos Firma Östling vid Drottninggatan mitt i staden. Östlings mängder av studentfotograferingar och promotionsfotograferingar visar en helt annan kundkrets och arbetsfördelning än den som J:sons av lägre medelklass och arbetarklass mer beroende verksamhet kunde uppvisa. Ömans generaliseringar i sammanhanget ter sig tyvärr mest som undanflykter. "Examensfotograferingar. Materialet är knappt och kan inte ge anledning till några iakttagelser som pekar på förändringar i samhällsstrukturen. Trots att Uppsala varit en stad med många real- och gymnasieskolor har fotograferingar i samband med examina varit få" (s. 105). Respondentens svar på frågan, om varför inte andra arkiv hade studerats som korrelerat till J:sons, löd, att det senare var så omfattande att arbetsinsatsen måste stanna vid studium av detta. J:sonmaterialets numerär och homogenitet hade emellertid lämpat sig ypperligt för bearbetning ef-

ter slumpvalstabell. Om så bara en tredjedel av arkivet hade behandlats hade samma resultat er nåtts som vid denna *in extenso*-genomgång och detta hade dessutom givit utrymme och tid för komparativa undersökningar.

Även för Ateljé J:sons del föreligger ett komplett bestånd av journaler och räkenskapsböcker. Har det nu inte kommit till användning i jämförande syfte, väntade man sig dock att det skulle komma väl till pass för bedömning av den interna verksamheten. Men inga ekonomiska data redovisas. Respondenten förklarade, att fadern inte hade velat se sin verksamhet exponerad för andras blickar. Undertecknads kontroller i ett ändå så trubbigt instrument som taxeringskalendern under de trettiofyra år det gäller, visar att sanningen inte hade varit outhärdlig — om nu tröst av det slaget skall behövas i sammanhang som skall kallas vetenskapliga.

De välbevarade räkenskaperna hade bl. a. kunnat användas för att verifiera eller kontrollera motivkategoriseringens relevans för frågan om hur fotografen prioriterade sina arbetsuppgifter eller styrdes av dem. Helg och söcken, konfirmationer, bröllop m. m. bestämmer inte entydigt ateljéns arbetsprofil. Efterbeställningarnas roll för omsättningen är en viktig komponent i sammanhanget. Inte heller dessa berörs. (En tänkbar modell för utvärdering av denna del av verksamheten hade kunnat hämtas i *Svensk Fotografisk Tidskrift* XXV, 1935, nr 290, s. 30–32.)

Så konsthistoriker jag är, måste jag uttrycka min tveksamhet till den satsning på motivtypologiens fält som presenteras med denna avhandling. Aldrig någonsin tänkte sig Panofsky, att ikonologien enbart skulle vara ett studium av bildens deskriptiva egenskaper; om något, så ställde hans metodik stora krav på noggrann kontroll av källvärde och utomkonstnärliga influenser på bildbudskapets innehåll. Vad säger en nedgång i frekvensen bröllopsfotograferingar vid Ateljé J:son under 1960-talet? Säger den detsamma som den anförda statistiken från Svenska Kyrkans Centralråd om minskat antal ingångna giftermål i landet eller säger den väsentligen något om den mattade arbetskapaciteten vid ateljén? Om man som opponenter genom studium av frekvensen *publicerade* brudparsporträtt i lokal- och rikspress under de aktuella decennierna kan konstatera den mest markanta ökningen under just den period, då äktenskapet enligt författarinnan förlorar sin sociala attraktionskraft, får man kanske fram ytterligare någon

sociokulturell aspekt av värde för det etnologiska syftet.

Stilanalyser och inomkonstnärliga konventioner sammanblandas i Ömans bildstudium med iakttagelser av modelföreteelser ifråga om dräktskick och levnadsvanor, företeelser som många gånger hade belagts lika väl genom analys av bildutbudet i ett vanligt massmedium som vecko- eller dagspress. Största svagheten i sammanhanget är dock, att fotografen AJ hela tiden ställs i centrum utan att på något plan, vare sig lokalt eller nationellt, sättas in i ett större stilhistoriskt sammanhang. Detta under en period som präglats av så enastående insatser på porträttfotografins område som de som Flodin, Sundberg, Kaudern, Welinder, Goodwin, Wahlgren, Kerstin Bernhard, Anna Riwkin, Winqvist, Ugglå m. fl. står för. En exposé över reklamfotograferingens teknik hade också varit på sin plats, eftersom det trots allt visar sig vara reklamuppdragen som utgör främsta försörjningskällan i J:s fall, trots att denna kategori rangerats bland "marginella grupper". (Jfr s. 108, 115.) Porträttfotografien representerar faktiskt sett AJ:s *önskeroll* men avbildar *inte* hans yrkesprofil.

Det avslutande kapitlet "Utredningar och modeller" leder mot bakgrund av redovisade handikapp i inventeringar och materialbearbetning inte till någon relevant extrapolering av resultaten. Kvarstår efter de löst applicerade teoretiska försökens endast frågan om ateljéfotot verkligen är ett massmedium och lyder under kommunikativa processer som kan analyseras utifrån informations-teoretiska spörsmål? Ja, kanske som modelföreteelse men knappast i den personliga relationen fotograf-kund.

Avhandlingen godkändes med två röster mot en.

Richard Willerslev: Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850—1914. Gyldendal. København 1983. 222 s., ill.

"Om det inte var för den feta mjölken och det goda brödet skulle fan tjäna bönder i Danmark!" Detta yttrande brukade höras i socknarna i Kronobergs län för hundra år sedan när ungdomen kom samman. De unga lantarbetarna av bägge könen som stod där på kyrkbacken och ventilerade erfarenhe-

terna som säsongarbetare i Danmark hade inte bara negativa omdömen. Lönen kunde ha varit dubbelt så hög som i hembygden och man hade efter ett halvår återvänt med en rejäl slant på fickan. Man kunde också göra följande jämförelse mellan Danmark och Sydsverige anno 1884: När man tjänade piga eller dräng härhemma och bänkat sig kring det efterlängtade middagsmålet var måltiden obönhörligt slut när trägen på bordet var tömda. I Danmark däremot var det vanligt att husmodern rågade faten på nytt och ropade: "Kan De spise mere må De sige til!"

För hundra år sedan kunde Danmark vara ett nästan lika vanligt samtalsämne som Amerika bland den arbetssökande och därmed emigrationsbenägna ungdomen i Sydsverige. De 81 000 svenskar som enligt den ofullständiga statistiken 1860—1910 utvandrade till Danmark motsvarade ca 9% av den samtida amerikautvandringen. Men då har ingen hänsyn tagits till den mångdubbelt större andelen svenska arbetsvandrare med Danmark som destination. På 1870-talet kan man beräkna att en tredjedel av de danska amerikafararna tillfälligt eller permanent ersattes av svenska invandrare. Under det synnerligen emigrationsintensiva åttiotalet gick det en svensk invandrare på var sjätte dansk utvandrare. Den svenska inflyttning till Danmark, som i större skala inleddes på 1840-talet, fått ett starkt uppsving på 1850-talet och kulminerat under 1880-talets första hälft, hade alltså en avsevärt större omfattning och betydelse än vi hittills föreställt oss.

Svensk arbetsvandring och emigration till vårt södra grannland har till helt nyligen tillhört emigrationsforskningens vanhävdade fält. Forskare som Lars-Olof Larsson, Agnes Wirén, Göran Ahlqvist, John Johansson, Bo Kronberg och Thomas Nilsson har visserligen i uppsatser och avhandlingspartier styckvis belagt danskemigrationen men det ekonomiska och sociala totalperspektivet har svårligen kunnat utvecklas i så begränsade sammanhang. På dansk sida har invandringen från Sverige behandlats ändå mer perifert. Med undantag av Else-Marie Boyhus och några till har invandringsströmmen norrifrån glömts bort av danska historiker. När det nu äntligen kommer en stor utredning om den svenska emigrationen till Danmark föreligger alltså skäl för titeln *Den glemte indvandring*, som för övrigt tycks anspela på underrubriken "Den glömda utvandringen" i Lars-Olof Larssons stora uppsats "Utvandring från södra Småland fram till 1870" (Utvandring

från Kronoberg, Kronobergsboken, Växjö 1978). Författare är den kände ekonomihistorikern Richard Willerslev i Köpenhamn och han har gått så grundligt tillväga att man utan förbehåll vill påstå att detta är det banbrytande arbetet om svensk utflyttning till Danmark 1850–1914.

Willerslev har naturligtvis penetrerat officiellt danskt och svenskt källmaterial, där danmarksfarnas överväldigande majoritet, säsongarbetarna, endast i undantagsfall noterats. Han har ingående studerat de av Lars-Olof Larsson och Göran Ahlqvist tidigare uppmärksammade förteckningarna över utfärdade ”opholdsböger”, ett slags arbetstillstånd, där säsongarbetarna noterats, och han har forskat i ett omfattande socialhistoriskt, ekonomiskt och etnologiskt material. Willerslev är förtrogen med svenskt källmaterial och tycks ha studerat svenska kyrkoarkiv lika grundligt som de lättträknade litterära vittnesbörden om utflyttningen till Danmark. Forskningsresultaten har disponerats i en, trots faktarikedom, lättöverskådlig och lättläst bok. Jag beundrar särskilt Willerslevs förmåga att snabbt förflytta sig från det unika men gripande personödet till det nordiska makropektivet.

1800-talets mitt blev trots en väldig högkonjunktur för danska lantbruket en kristid för jordbruksproletariatet också i Danmark. Liksom i Sverige ökade befolkningen med en tredjedel under perioden 1830–1880 och i bägge länderna inträffade befolkningsexplosionen på landsbygden med en våldsam ökning av torpare, lantarbetare och andra obesuttna som resultat. I Danmark neutraliserades emellertid agrarproletariatets tillväxt i högre grad än i Sverige av nyodlingar, industrialiseringen och städernas expansion. 1860 bodde t. ex. nästan en fjärdedel av befolkningen i städer jämfört med endast 11 % i Sverige. En annan viktig skillnad mellan dansk och svensk fattigdom var att husmän och andra fattiga på danska landsbygden nästan alltid ägde ett stycke land, ett skydds nät som de obesuttna oftast saknade här hemma. Utvandringen från Danmark var ungefär fjärdedelen så stor som den svenska, men tillräckligt omfattande för att förse landsbygden med en rejäl säkerhetsventil. Denna blev så effektiv att emigranterna under långa perioder måste ersättas med utländska jordbruksarbetare, vilket ledde till arbetskraftsrekrytering i det av fattigdom drabbade Sydsverige. De mest särpräglade utvandrarlanskapen som Lolland–Falster och Bornholm mottog t. ex. största antalet invandrare från Sverige. (Jämför Wil-

lerslevs uppsats ”Den svenske indvandring til Bornholm 1850–1914”. Scandia 1980:1.)

Medan amerikaemigrationen blev ett stående tema i tidningarna ansågs danmarksutflyttningen endast undantagsvis värdig trycksvärtan. Men ibland uppmärksammades det stora suget efter arbetskraft från vårt södra grannland. Så t. ex. i Smålandsposten den 24 november 1883. Det var dyrt att resa till Amerika, skrev växjötidningen, och därför tvingades de som inte hade pengar eller generösa kontakter i USA att styra kosan mot Danmark om de ville emigrera. ”Till Amerika reser den som inte lider någon nöd härhemma”, sammanfattade Smålandsposten med en rejäl överdrift. Danmark som alternativ till USA var enligt Willerslev en realitet söder om en linje mellan Göteborg och Kalmar. Närhet och traditioner avgjorde utvandringsintensiteten, som därför blev särskilt stor från de gamla danska landskapen och Kronobergs län.

Utflyttningen av unga män och kvinnor från södra Sverige till Danmark betingades också av att befolkningstillväxten var särskilt kännbar i skånelandskapen och de sydsvenska skogsbygderna. I en situation där storgods och gårdar i Skåne endast kunde absorbera en mindre del av jordbruksproletariatet lockade Danmark med löner som låg två gånger över de svenska för män och ända till tre gånger högre för kvinnor. Av sådana anledningar reste vid 1870-talets slut upp emot 12 000 svenskar varje år till det ”yndige” landet i sydväst. Ungefär tre fjärdedelar av de 12 000 kom på våren som säsongarbetare, fick jobb på gårdar och i industrier och reste hem efter första frosten. Sydsvensk slätt- och skogsbygd sammanlänkades på detta sätt med Danmark. Länkarna var evigt unga, ty de ersattes kontinuerligt av nya arbetsvandrare i övre tonåren eller nedre tjugooårsåldern. Arbetsvandraren ”pensionerades” när han eller hon gifte sig och blev bofast i hembygden. En och annan bröt sig ur strömmen och stannade och blev därmed förfäder till den stora andel av Danmarks befolkning som är svenskättad.

De manliga säsongarbetarna var visserligen i majoritet men den kvinnliga arbetskraften var starkt efterfrågad av de agenter som från Köpenhamn rekryterade arbetskraft till det danska jordbruket. S. k. rovpigor och mjölkpigor var särskilt välkomna till betfält och ladugårdar. De lockades med löner som verkade sagolika men möttes ofta av en deprimerande miljö som fick svenska tidningar att med jämna mellanrum publicera larm-

rapporter om hur svenska flickor fördärvades i Danmark. Särskilt uppbragt blev hemmaopinionen över det moraliska förfall som ofta präglade lantarbetarnas kvarter. Enligt somliga rapporter fungerade de svenska pigornas baracker som lantliga bordeller. Fredrika Bremerförbundet sände observatörer till Danmark och mellan 1885 och 1908 besöktes de danska storgodsens regelbundet av "bibelkvinnan" Margaretha Johnsson vars verksamhet bl. a. finansierades av danska drottningen.

Av naturliga skäl vet vi inte mycket om säsongarbetarna. De registrerades endast undantagsvis i de svenska kyrkböckerna och skulle ha förblivit okända om inte en stor del antecknats i liggare över utfärdade "opholdsböger". I de danska folkräkningarna möter vi däremot de som blev bofasta och kan med Willerslevs hjälp få grepp om en rad sociala och ekonomiska förhållanden. De bofasta svenskarna blev i regel kvar på samhällets lägsta nivåer. Den i amerikanska utvandrarsammanhang så vanliga drömmen om egen gård förverkligades endast undantagsvis. Den enda trakt som dominerades av svenska nybyggare, "Nya Sverige" i Bornholms Österhärad, präglades typiskt nog av ljunghäddade torpäggar. Köpenhamn hade stark dragningskraft på svenskar och vid sekelskiftet bodde ungefär hälften av Danmarks svenskfödda befolkning i huvudstaden. De flesta var sysselsatta inom hantverk och industri och de svenska skrädarna, sömmerskorna och skomakarna var så framträdande att beklädnadsindustrin knappast kunnat fungera dem förutan. De svenska kvinnorna i Köpenhamn var till stor del hembiträden. Liksom i Chicago var trevningen i de välbärgades hem i hög grad beroende av flyhänta svenskor. Den sociala mobiliteten var låg bland köpenhamnsvenskarna. De flesta blev kvar livet ut vid saxen, lästen eller diskbänken.

Willerslev har inte bara kartlagt den svenska danmarksutflyttningens mekanik. En betydelsefullare insats är att han för första gången inringat "Den glemte invandringens" stora ekonomiska betydelse. Invandringen av arbetsvillig svensk ungdom som utan knot accepterade arbetsmarknadens villkor hade stor betydelse i en tid då städerna och Amerika tappade det danska lantbruket på infödd arbetskraft. Det svenska inslaget på Köpenhamns arbetsmarknad, på Lolland-Falsters storgods eller på stenhuggerierna i Nordbornholm bidrog till dessa områdens ekonomiska expansion. Från det första järnvägsbygget 1847 och framåt i

tiden kom t. ex. svenska rallare att göra betydelsefulla insatser. Inte minst låg det stora pengar i själva "svenskskrafiken", vilket framgår av uppgiften att en enda emigrantagent i Köpenhamn under "skiftedagen" den första maj kunde tjäna 25 000 kronor på att förmedla 1 000 välväxta svenska pigor och drängar till storbönderna ute på öarna.

Ulf Beijbom

Byordningar från mälarlänen. Stockholm, Södermanlands, Uppsala och Västmanlands län. Samlade och utgivna av *Wolter Ehn*. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B: 16. Uppsala 1982, 655 s.

I decennier har etnologer intresserat sig för studier av byar och byalag. Byordningar och bystämmo-protokoll har därvid kunnat ge ingående information om levnadsmönster i vid mening på landsbygden i äldre tider. Till denna forsknings centrala verk hör en rad arbeten av Sigurd Erixon, som även tillsammans med Sven Ljung påbörjade storverket Sveriges byordningar. Det bidde dock som bekant bara en tumme, nämligen vol. II: 2, som innehåller byordningar från Västra Göinge härad. Den viktigaste större vetenskapliga studien av byalagens funktioner är Olov Isakssons avhandling "Bystämman och bystadga. Organisationsformer i Övre Norrlands kustbyar" (1967). I den finns f. ö. på s. 7-10 en utförlig litteraturlista över litteraturen om byalag och byordningar i olika delar av Sverige.

I Folk-Liv 1953-54 skrev Sigurd Erixon att vår kännedom om byordningarna skulle öka om häradsrätternas domböcker genomfördes i jakten på där inskrivna byordningar. Men, som Erixon skriver, en sådan genomgång har inte kunnat utföras på grund av uppgiftens omfattning. En sådan genomgång har nu genomförts av Wolter Ehn, arkivarie vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Det är ett imponerande arbete Ehn åstadkommit, påbörjat redan i slutet av 1960-talet, då han läste folklivsforskning med Dag Strömbäck som professor. Ehn har försökt sammanbringa en fullständig samling byordningar från länen kring Mälaren och ett mycket omfattande urval av dessa återges i boken. Under sitt tidskrävande arbete har Ehn framförallt kunnat återfinna byordningar i häradsrätternas domböcker, men en del har även

uppsparats i museiarkiv, kommunarkiv och i bevarade bykistor liksom hos privatpersoner. Det är med glädje som man hälsar Ehns bok, som gör det möjligt att enkelt studera de regler som inrutat människors vardag i en relativt stor del av Sverige.

Tidsmässigt lägger man märke till att alla byordningar, på två byordningar när, tillkommit efter 1742, dvs. efter det att KM:ts så kallade mönsterbyordning börjat spridas och propageras för bland bönderna. Många byordningar återgår både till innehåll och disposition på denna mönsterbyordning, även om lokala tillägg och förändringar av texten ibland genomförs, skriver utgivaren i ett inledande förord. Ehn publicerar f.ö. hela KM:ts brev angående "mönsterbyordningen".

Geografiskt är byordningarna ojämnt fördelade. Räknat i sidor i Ehns utgåva omfattar byordningarna från Uppsala län 190 s., byordningarna från Stockholms län upptar 170 s., de från Västmanlands län 100 s. och de från Södermanlands län 21 s. Anmärkningsvärt är de få byordningarna från Sörmland. Ehn sammankopplar detta med den sociala strukturen i landskapet, med dess omfattande herrgårdsbygder och relativt få byar.

Vid en genomgång av byordningarna lägger man märke till att rätt många av dem inte har gällt bara för en enda by, utan att byordningar ibland antagits för t.ex. hela socknar. Det förekommer även att byalag "konstruerades" vid sockenstämmorna, utan att de däri ingående nödvändigtvis tidigare utgjort en naturlig enhet.

I sin inledning betonar Ehn att byordningarnas viktigaste uppgift var att gälla som lag inom byns gränser. Därigenom kunde man "förmå byalaget att lösa de vanligaste tvisterna på byplanet – inom byn – och ej genom häradsrättens ingripande". Formellt räknas ju häradsrätterna som de lägsta rättsinstanserna på landsbygden. Men bör vi inte de facto, om än inte formellt, se byalagen och deras bystämmor som ett slags primära "domstolar"? Den som söker skildra en bygds levnadsvillkor utifrån domböckernas volymer i landsarkiven har sannolikt all anledning att försöka uttröna om bystämmoprotokoll och byordningar kan finnas bevarade från den aktuella bygden.

Ehns urkundssamling väcker flera frågor, och man har anledning att se fram mot hans kommande avhandling där byordningarna kommer att analyseras och diskuteras utifrån olika synvinklar.

Till sin bok har Ehn fogat ett oumbärligt och omfattande (42 s.) namn-, ord- och sakregister där

varje sida omfattar tre spalter, dvs. sammanlagt hela 127 spalter register. Via detta återspeglas de frågor som byordningarna företrädesvis behandlar. Frågor kring djurens bete och vallgången återkommer ofta, likaså frågor kring bl. a. brunnar, brandsyn, eld, gärdesgårdar, inhysesshjon, slätter och svinens ringande.

Ingen lär någonsin kunna åstadkomma ett invändningsfritt register. Efter att nu en tid använt Ehns utgåva som uppslagsbok, är min erfarenhet att man bör ögna igenom mer eller mindre hela registret, om man söker efter uppgifter om ett visst sakförhållande. Det går inte att bara slå upp ett eller ett par sökord. Från t.ex. "svin" görs 28 hänvisningar och från "svinkreatur" 23, men endast en av sidhänvisningarna är gemensam för de bägge uppslagsorden. Under "byällderman" återfinns fem hänvisningar till olika sidor. Om man nöjer sig med detta uppslagsord och inte går vidare till t.ex. "ällderman" i slutet av registret så missar man de 63 hänvisningar som återfinns där.

På det hela taget så fungerar registret bra – förutsatt att man inte hastar för mycket när man letar efter uppgifter av olika slag.

Jan Garnert

Ragna Ahlbäck: Bonden i svenska Finland. Teori och praktik inom åkerbruk och boskapsskötsel. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 509. Folklivsstudier XIV. Helsingfors 1983. 429 s., ill.

Ett av den äldre folklivsforskningens huvudämnen var jordbruket under förindustriell tid. Motiveringen var att detta var basnäringen och därför måste ägnas särskild uppmärksamhet. Ragna Ahlbäck, som i många år arbetat på Folkkultursarkivet i Helsingfors, har givit flera viktiga bidrag till denna forskning. Hennes *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland* från 1945 är betydelsefulla på samma sätt som de stora svenska och finska atlasarbetena genom att ge en översiktsbild och utgångspunkt för studiet av allmogekulturen.

När Ragna Ahlbäck nu ger ut ett arbete om åkerbruk och boskapsskötsel i svenskbygden är detta en fortsättning på denna traditionella inriktning. Arbetet var från början avsett att bli en motsvarighet till Lars Levanders detaljerade beskrivningar av föremålsbeståndet i övre Dalarna,

men avsikten kom att förskjutas och Ahlbäcks bok är mera en beskrivning av arbetet och arbetsprocesserna än av de enskilda redskapen.

Etnologernas klassiska källa, frågelistmaterialet, utnyttjas förhållandevis lite. Istället har 1700-talets och det tidiga 1800-talets agrarlitteratur levererat en stor del av materialet till framställningen, särskilt har Per Adrian Gadds *Svenska landt-skötelen* (1773–77) och Jakob Tengströms *Lärobok i landthushållningen för finska bonden* (1803) utnyttjats flitigt, liksom ett unikt statistiskt material från 1800-talets början till vilket jag strax återkommer.

Bildmaterialet är genomgående av hög klass, med fotografier på var och varannan sida. Många av dem tagna av Ragna Ahlbäck själv, från 1930-talet och framåt. Något självklart samband med texten har bilderna sällan, de kan njutas helt för sig.

Framställningens karaktär av bred översikt markeras genom korta avsnitt om medeltiden och 1500- och 1600-tal, men dessa utgör tillsammans mindre än en tiondel av boken. Dess tyngdpunkt ligger tidsmässigt i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet.

En av de mest spännande delarna av Ahlbäcks arbete är presentationen av det statistiska material som Carl Christian Böcker sammanbragte på 1830-talet i det finska Hushållningssällskapets regi. Böcker lät upprätta frågelistor som skickades till kronofogdar, häradsskrivare, länsmän och kyrkoherdar. Frågorna var i regel så formulerade att den svarande skulle ange en siffra. Exempelvis: "Om svederna anses som 100, så utgörs de av vilka tages: blott en växt; två växter; tre växter." De svarande skulle här göra en fördelning i procentantal mellan de tre alternativen. Eftersom metoden då var okänd för de flesta återsändes en del obegripliga svar, men förvånansvärt många förstod frågorna och svarade begripligt. Från de flesta socknar, åtminstone i svenskbygderna, inkom svar, ibland flera från samma socken. Det är vederbörande kyrkoherdes, länsmans etc. subjektiva uppfattning som redovisas, men detta ger oss ändå en ungefärlig bild av en rad olika förhållanden på landsbygden. Vi får reda på de svarandes uppfattning om korntal, åkerjordens kvalitet, svedjebbruk, fruktträd, såningstid, skörd med lie respektive skära, antal kreatur som revs av rovdjur osv.

Ahlbäck har redovisat de svar som kom in från svenskbygderna. Eftersom det rör sig om 75 olika svar blir varje tabell ganska omfattande. Svaren redovisas i 26 olika tabeller, men ändå har hon

bara använt en del av hela antalet frågor. På grund av materialets källmässiga brister är det alltför vanskligt att försöka beräkna aritmetiska medelvärden, typvärden bör däremot vara ganska tillförlitliga. Eftersom Ahlbäck publicerat hela materialet kan det användas för läsarens egna beräkningar.

Låt oss ta tabellen om odlingssystem, tabell nr 8 på sid. 121. Frågan lyder: "Om den öppna åkern anses för 100, så besås med: råg; korn; ärter, lin m. m.; i träde." Något växelbruk hade ännu inte införts. I Österbotten dominerade traditionellt tresåde, med i princip en tredjedel av jorden i träda och resten fördelat ungefär jämnt mellan korn och råg. I de södra delarna av svenskbygderna, Åland, Åboland och Nyland, dominerade istället tvåsåde med ungefär hälften av jorden i träda och hälften besädd med råg. Men tabellen visar också att detta är en förenklad bild. I flera av socknarna med tresåde besåddes omkring 5 %, ibland upp mot 10 % av trädan med "ärter, lin m. m.". När det gäller tvåsådet blir bilden än mer komplicerad. Inget svar anger ett totalt tvåsåde med hälften av jorden besädd med råg och hälften i träda. Det normala var istället att 40 % av jorden var besädd med råg och 40 % låg i träda och övriga 20 % fördelades på olika sätt mellan korn och "ärter, lin m. m.". Runt detta typiska fanns mindre differenser. Skillnaden mellan tresåde och tvåsåde var därför mindre än vad man schablonmässigt brukar utgå från: i tresåde låg vanligen 30–33 % i träda, i tvåsåde vanligen 40–45 %, istället för en skillnad mellan 33 % och 50 %.

Ytterligare ett exempel kan ges. Tabell 11 sid. 194–195 handlar om gödsel. Där får vi reda på att omkring en tredjedel av åkern normalt gödslades i Österbotten. I de södra områdena, Åland, Åboland och Nyland gödslades betydligt mindre del av åkern, i allmänhet mellan en sjättedel och en fjärdedel. Böcker frågade också vad gödseln bestod av. I Österbotten och på Åland utgjorde "spilling efter hästar, kor etc." i regel mellan tre fjärdedelar och allt av gödseln. I Åboland och Nyland utgjorde kreatursspilling i regel mindre än hälften av gödseln och bönderna blandade ut med "kärrjord", vanligt i Nyland, och "ris av gran eller tall", vanligt i Åboland. Här finner vi också en viktig del av förklaringen till skillnaderna i odlingssystem. I Österbotten hade bönderna större tillgång på gödsel och dessutom gödsel av hög kvalitet, därför kunde de låta jorden ligga i träda en kortare tid.

Böckers tabeller inspirerades av hans kontakter

med Sverige. I de svenska hushållningssällskapens arkiv finns liknande frågelistor från början av 1800-talet, kanske inte lika detaljerade och omfattande, men ändå värda publicering och bearbetning.

Att i detalj undersöka jordbruksproduktionens utveckling och struktur är av central betydelse för att vi skall förstå den historiska utvecklingen. De nordiska etnologerna har länge varit föregångare i denna forskning, och Ragna Ahlbäck är en framstående representant för denna forskningsinriktning. Etnologin har framför allt genom utforskandet av föremålskulturen och klarläggandet av kulturgränserna i mitten och slutet av 1800-talet givit en bas för den fortsatta forskningen. När forskningen går vidare måste större tidsavsnitt behandlas för att de långa utvecklingslinjerna skall kunna klarläggas. Sambandet mellan sociala faktorer och produktionens utveckling är ett område som forskningen i större utsträckning måste undersöka. Konkreta detaljundersökningar av enskilda gårdar och byar kan med nya typer av källmaterial, som räkenskaper och dagböcker, ge helt ny kunskap. Tillsammans med statistiskt material som Böckers frågelistor kan en mycket mera detaljerad uppfattning om strukturen i produktionen och sambandet mellan olika faktorer uppnås.

En sådan forskning rörande jordbrukets utveckling under förindustriell tid pågår också i Sverige, förhållandevis intensivt. Men den moderna etnologin i Sverige har till största delen övergivit sina tidigare forskningsfält. Det är andra vetenskaper, som ekonomisk historia och kulturgeografi som gått in på dessa rika, för historisk forskning centrala och internationellt mycket uppmärksammade områden. Sådana byten av forskningsfält mellan grannvetenskaper är inte alldeles ovanliga, och inte heller av ondo. Det viktigaste är att forskningen fortsätter rörande den grundläggande ekonomiska utvecklingen på landsbygden inom jordbruket före industrialismen. Det spelar mindre roll om detta sker inom etnologi, ekonomisk historia, kulturgeografi eller något annat näraliggande ämne.

Janken Myrdal

Etnologiska studier tillägnade *Phebe Fjellström*. Nordskandinavisk etnologi vol. 3. Umeå 1984. 134 s., ill.

Av kolleger och deltagare i sitt seminarium har professor Phebe Fjellström i Umeå hyllats med ovan angivna festskrift. Den har getts en ospecificerad rubrik, dess innehåll har som det säges i förordet "fått samma bredd och variationsrikedom som präglar jubilarens eget forskningsarbete". Sett i stort är det inga nya ämnen som upptagits, men författarna har genomgående varit angelägna att föra fram aktuella synpunkter.

Tordis Dahllöf med god fälterfarenhet av flyttningssituationer i glesbygd tar sålunda upp problemen kring lokal identitet. Vad betyder mest för att skapa en sådan? Landskapet eller människorna? Den fysiska miljön eller den levande samvaron? Detta är en betydelsefull fråga för samhällsplaneringen även utan flyttlasspolitik. Och följaktligen är det också av vikt för etnologisk forskning att hjälpa till att finna de rätta svaren. Förf. åberopar en rad litterära vittnesbörd, som det gäller att rätt tolka. En säker dokumentering i en universitetsstad är i varje fall iakttagelsen, att en pensionär som återvänder hit ofta upplever en stor missräkning: platsen kan ungefär vara sig lik, men människorna är andra än minnesbildens. — Åke Dauns bidrag i festskriften tangerar samma problemkomplex. Det har rubriken Trygghet och gemenskap.

Till den lokala identiteten hör prosaiskt nog också födan. En gensträvig faktor i flyttningsproblematiken är naturligtvis den mänskliga konservatismen. Och matvanorna är som vi alla vet starkt traditionsbundna. Åsa Nyman visar ytterligare detta i sin sammanställning av en rad rätter som hör till folklig vardagsmat: kams, palt etc. Men hon visar också hur fasthållandet vid dessa hör samman med tekniska förutsättningar: kokning och omedelbar konsumtion. Och vidare att eldstadens varierande konstruktion varit en viktig faktor. När dagens invandrare kunnat bibehålla och införa nationella specialiteter beror detta inte minst på att massinvandringen möjliggjort industriella tillverkningar. Den möjligheten står ju inte enskilda omflyttare till buds.

Huruvida en studie om "landan", ett kvinnligt naturväsen i Kalixområdet, berättigar till en så vid rubrik som "Kvinnan i bondesamhället", som Marianne Wahlberg valt för sin uppsats, kan ifrågasättas. Förf. menar, att uppfattningen av "landan" liksom valet av kvinnligt väsen skulle vara

speciellt norrländsk. Men att motsvarande naturväsens görande och låtande återspeglade människornas har ju varit allmänt förekommande. "Landan" har för övrigt haft en motsvarighet på långt avstånd i sydöstra Skånes "goavätta". Denna var dessutom ett ensamväsen; tydligen uppfattades "landan" inte odelat som ett sådant.

I "Scener ur ett äktenskap" (rubriken är Ingmar Bergmans) fortsätter Nils-Arvid Bringéus sina kistebrevstolkningar. Hans totalöversikt av det europeiska materialet ger honom möjlighet att uppvisa stamtavlor för olika slag av tryckalster. Men det väsentligaste för honom är dock att finna den förkunnelse som är inbyggd i de olika bilderna, att tydliggöra deras "bildlore", deras folkliga bildbudskap. Men skarpsynt finner han därtill ofta symbolik i detaljerna. De äldsta kistebreven står ju också nära en tid, då emblematiken blomstrade allestädes.

Knut Weibusts bidrag i festskriften handlar om parapsykologi med underrubriken "Frågor om folkliga föreställningars verklighetsunderlag". Huvudrubriken är "Vem vet bäst?" Författaren har tydligen levererat sitt bidrag provocerad. Det är modigt gjort!

I övrigt skriver Åsa Ljungström en omsorgsfullt dokumenterad uppsats om "botaren" (för att använda en neutral benämning) Israel i Ovanjö (1845–1932), där förf. varit i den ovanliga situationen att ha som huvudkälla en överläkare och släkting till Israel. Magnus von Platen lämnar "ett bidrag till 90-talets sedehistoria" genom att erinra om skandalen kring Oscar Björcks fresker i Operakällaren. Som exempel på tidigare försvenskningstendenser publicerar Alf Arvidsson en samisk visa på svenska.

Sigfrid Svensson

Föreningsmeddelanden

Vid årsmötet i Föreningen för svensk kulturhistoria den 12 juni 1984 avgick Åke Kromnow från posten som föreningens ordförande, vilken han innehåft sedan 1977. Med ett levande intresse har han följt föreningens verksamhet och utgivandet av RIG. Jämte Hans Medelius är det Åke Kromnow som stått för kontinuiteten när redaktionskommittén ombildades 1982. Vi tackar honom för ett stimulerande samarbete, för goda idéer och för många stunder av inspirerande tankeutbyte.

Föreningens nye ordförande är från årsmötet Gunnar Petri. Han är generaldirektör i Försvarets rationaliseringsinstitut, varigenom föreningen fortsätter traditionen att söka sina ordförande bland högre ämbetsmän i statsförvaltningen. Gunnar Petri har tidigare varit departementsråd i budgetdepartementet och statssekreterare i försvarsdepartementet och han representerar staten i flera kulturella och kulturhistoriska institutioners styrelser.

Styrelseberättelse 1983

Föreningen för svensk kulturhistoria har under år 1983 liksom tidigare år helt inriktat sin verksamhet på att ekonomisera utgivningen av tidskriften RIG.

Under året har fyra häften utgivits. Tidskriftens redaktion har bestått av docent Elisabet Hide-mark, ansvarig utgivare, professor Nils-Arvid Bringéus, docent Mats Hellspong, verkställande redaktör, samt föreningens sekreterare.

Under året har Föreningen genom Statens humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsråd erhållit ett anslag av 32 000 kronor som bidrag till tryckning av tidskriften.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

1/1 1983 *Ingående balanskonto*

<i>Tillgångar</i>	
Svenska Handelsbanken, kapitalräkning	845:40
Svenska Handelsbanken, kapitalsamlings- räkning	18 697:10
Postgiro	4 744:90
Kassa	111:75
Tidskriften Rig	1:—
Årets underskott	5 531:85
./. balanserat överskott	<u>3 703:20</u>
	Kronor <u>26 228:80</u>

<i>Skulder</i>	
Ledamöters Fond	5 500:—
Obetalda fakturor	17 331:—
Nordiska museet	<u>3 397:80</u>
	Kronor <u>26 228:80</u>

Resultaträkning

<i>Intäkter</i>	
Medlemsavgifter	61 559:81
Statens humanistisk-samhälls- vetenskapliga forskningsråd	32 000:—
Försäljning Rig	526:50
Räntor	<u>3 814:90</u>
	Kronor <u>97 901:21</u>

<i>Kostnader</i>	
Tryckningskostnader	72 814:—
Honorar	3 525:—
Diverse utgifter	<u>6 652:30</u>
	<u>82 991:30</u>
Årets överskott	<u>14 909:91</u>
	Kronor <u>97 901:21</u>

Balansräkning den 31 december 1983

<i>Tillgångar</i>	
Svenska Handelsbanken, kapitalsamlingsräkning	32 786:10
Svenska Handelsbanken, kapitalräkning	921:—
Postgiro	13 314:51
Kassa	73:90
Tidskriften Rig	<u>1:—</u>
	Kronor <u>47 096:51</u>

<i>Skulder</i>	
Ledamöters Fond	5 500:—
Nordiska museet	4 531:25
Obetald tryckningsfaktura	23 984:—
Årets överskott	14 909:91
./. balanserat under- skott	<u>1 828:65</u>
	Kronor <u>47 096:51</u>

Stockholm den 12 juni 1984

Åke Kromnow *Eivor Andersson*
Hans Medelius

Revisionsberättelse

Undertecknade revisorer, utsedda av Föreningen för Svensk Kulturhistoria för att granska Föreningens räkenskaper, får efter fullgjort uppdrag avge följande berättelse för räkenskapsåret 1983.

Vi har granskat räkenskaperna, som är noggrant verifierade och förda, tagit del av bank- och postgiro- och försäljningsräkningar och funnit att allt överensstämmer med bifogad resultat- och balansräkning. Då ingen anmärkning finns tillstyrker vi, att styrelsen beviljas full ansvarsfrihet för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 12 juni 1984.

Göran Bergengren *Berit Rönnstedt*

Aktuella böcker från **NORDISKA MUSEET**

Anläggarminnen

Red av Mats Rehnberg
Svenskt liv och arbete nr 32.
Pris: 60:—.

Sigurd Erixon

Byar, gårdar och hus under Bjärka-Säby

Red av Göran Rosander
Pris: 160:—.

Fataburen 1983

Nordiska museets och Skansens årsbok behandlar detta år museets samlingar ur olika aspekter.
Pris: 110:—.

Eva Fägerberg, Karin Lindvall och Annette Rosengren

Töreboda — Ett samhälle vid räls och kanal.

Pris: 90:—.

Valfrid Larsson

En Skånebonde

Lantbrukarliv vid sekelskiftet i Ingelstad på Ängelholmsslätten.
Pris: 32:—.

Lena A:son Palmquist

Building Traditions among Swedish Settlers in Rural Minnesota

Material culture — reflecting persistence or decline of traditions.
Pris: 60:—.

Priserna exkl moms.

Genom bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEET

Bokförmedlingen
115 21 STOCKHOLM
tel 08/22 41 20

Nya böcker från

NORDISKA MUSEET

Anläggarna

En studie av yrkesvillkor och yrkeskultur i väg- och vattenbyggnadsbranschen

av *Barbro Bursell*

Nordiska museets Handlingar 102. Pris 150:—.

Anläggarna har i bokstavlig mening lagt grunden till det industrisamhälle vi har idag. Med hjälp av levnadsskildringar och intervjuer skildras de speciella arbetsvillkor och levnadsförhållanden som anläggarna levat under på 1900-talet och som lagt grunden till en egen arbetsgemenskap och yrkeskultur.

Jaktminnen från Dalarnas finnskogar

av *Viktor Gustafson*

Med förord och kommentar av Gunnar Brusewitz.

Pris 150:—.

Viktor Gustafson (1857–1932) skildrar upplevelser av jakt och natur i Säfsnäs från 1860-talet fram till sekelskiftet. Skildringen är på många sätt originell och en av de få skildringar som inte ses ur en privilegierad sportjägares perspektiv. Istället får vi följa en ung pojke som med alla sinnen upplever jaktsituationens hela atmosfär och som har förmåga att förmedla sina spännande möten med skogens alla djur.

Gården i den förindustriella staden

En studie i stadsbebyggelsens regionala variationer

av *Jan Granberg*

Pris 85:— (Nordiska museet i distribution).

Undersökningen bygger på uppgifter i brandförsäkringar till gårdar i svenska städer under året 1828 och syftar till att ge en helhetsbild av stadsbebyggelsen med alla dess variationer ifråga om materialval och byggnadssätt.

Priserna exkl moms.

Genom bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEET

Bokförmedlingen

115 21 Stockholm

tel 08/22 41 20